

HB

03969

*Aan de Bibliotheek der
Vrije Universiteit.*

OMVANG EN INVLOED DER ZUID-
NEDERLANDSCHE IMMIGRATIE VAN
HET LAATSTE KWART DER 16^E EEUW

DOOR

D^R. A. A. VAN SCHELVEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1919

OMVANG EN INVLOED DER ZUID-
NEDERLANDSCHE IMMIGRATIE VAN
HET LAATSTE KWART DER 16^E EEUW

REDE TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT
AAN DE VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM OP
DONDERDAG 19 DECEMBER 1918

DOOR

Dr. A. A. VAN SCHELVEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1919

Directeuren, curatoren, hoogleeraren, lectoren,
doctoren en studenten der Vrije Universiteit, en
gij allen van buiten dien kring, die mij eveneens
in dit uur de eer Uwer tegenwoordigheid gunt,
zeer gewenschte vergadering, dames en heeren!

Usantie eischt in een aanvaardingsrede behandeling van een onderwerp van algemeen-bespiegelenden aard. En bovendien wordt van een academieburger een adat-vereering verlangd, welke met die van tropisch-Nederland wedijveren kan. Zoo heeft het dan haast wel iets van een bolsjewistisch avontuur Uw aandacht op dit oogenblik slechts voor eenige resultaten van practisch historisch onderzoek te gaan vragen.

Intusschen, het zij wat het wil, mijn besluit staat vast. Maar wel ben ik bereid, met het oog op den kwaden schijn, dien ik op mij laad, één concessie te doen. Teneinde te voorkomen, dat mij het Kaïnsteeken van een „stat pro ratione voluntas” wordt opgedrukt, geef ik U — eer ik mijn voornemen uitvoer — in enkele woorden rekenschap van de beweegredenen, die mij tot het kiezen van dezen weg hebben genoopt.

Laat ik daarbij beginnen met de verklaring, dat tijdens de weken, waarin ik mij voor deze plechtigheid had voor te bereiden, de verbijsterende tragedie van het lot, dat Europa doorleefde, mij waarlijk geheel de Archimedische zielsrust benam, om „noli turbare meos circulos” te zeggen. Geeft U dat motief misschien te veel aan persoonlijke stemming toe, om het mee te doen tellen: welnu, ik heb er meer en de genoemde overweging is ook voor mijzelf de doorslaande niet geweest. Ook al had 't het volgen der traditie bezwaarlijk gemaakt, zeker was ik om harentwil daar niet van afgeweken, indien mij dat ook uit anderen hoofde niet èn onnoodig, èn — meer nog — ongewenscht zelfs had geleken.

Waaruit zal die genoemde usantie ten opzichte van het houden eener inaugureele oratie zijn voortgekomen? Uit geen andere oorzaak uiteraard, dan dat er op zulk een oogenblik van ambtsaanvaarding zoowel bij spreker als bij hoorders bovenal behoefte bestond aan een antwoord op de vraag in welken geest, naar welke beginselen, de homo novus in den academischen kring zou gaan doceeren. Maar dan gevoelen m.i. wie als hoogleeraar aan een universiteit als de onze optreedt en wie daarbij tegenwoordig is zulk een bespiegeling ook veel minder als noodzakelijk, dan zij die elders in hetzelfde geval verkeeren. Aan een academie waar een gemeenschappelijk uitgangspunt voor alle onderwijs ontbreekt, moge een individueele ontvouwing van principe en bedoelen van hen, die zich aan haar verbinden, kwalijk kunnen worden gemist: hier ligt in het feit der benoeming, die iemand te beurt valt van de zijde der hoogeschool en — is hij 'n eerlijk man — in dat der aanneming dier benoeming van zijn kant, reeds zóózeer een verklaring aangaande zijn worteldenkbeelden en hoogste idealen opgesloten, dat een opzettelijk uitstellen daarvan, zoo al niet overbodig, dan toch in allen gevallen niet strikt noodzakelijk moet worden geacht.

In hoofdzaak bereid om mij dit toe te geven, hebt ge wellicht toch nog één bezwaar. Laat daar inderdaad iets voor te zeggen zijn, meent ge, in allen gevallen betreft dat gezegde dan toch uitsluitend enkele worteldenkbeelden, eenige religieuze en wijsgeerige praemissen van algemeenen aard. Maar niet de consequenties, die daaruit voortvloeien voor allerlei vraagstukken, die de onderdeelen eener doctrine raken. En voor het trekken van eenige lijnen in verband daarmede ware dus toch nog wel aanleiding geweest. Inderdaad, tegen die redeneering valt niet veel in te brengen. Dan alleen — maar dat breng ik er dan ook met beslistheid tegen in — dat in historicis aan dien wensch (uitzonderingsgevallen daargelaten) maar bezwaarlijk kan volstaan worden door wie aan het begin van zijn loopbaan staat. En dat derhalve een aanvaardings-rede een oratie is, die zich 't minst daartoe leent.

Zeer zeker, in de Principienlehre der geschiedwetenschap

wemelt het van belangrijke kwesties. Laat de practische historicus, in een oogenblik van mismoed over de veelheid en tegenstrijdigheid der meeningen op dat gebied, inderdaad soms geneigd zijn om — naar de geestige uitspraak van Prof. Heymans — wat Augustinus van den tijd zei, ook op de historie toepasselijk te verklaren: „si rogas, quid sit, nescio, si non rogas, intelligo ¹⁾), en zich verder maar uitsluitend aan zijn onderzoek der feiten te wijden: duurzaam kan toch niemand, die niet geheel van wijsgeerigen zin is verstoken, dat standpunt innemen. Als er niet minder in het geding is dan de fundamenteele kwestie of Uw wetenschap eigenlijk wel recht heeft op dien naam, en — waar ze zich immers meer met het bijzondere dan met het het algemeene bezig houdt — niet eer een kunst behoort te heeten! Als het er om gaat of wij ten haren opzichte, goed bezien, wel van een eigen object kunnen spreken, of ze wel meer is dan een beschouwingsmethode, beurtelings toepasbaar op voorwerpen van den meest uiteenloopenden aard! Als men U wil betwisten dat de door U gebezigde handgrepen tot ontsluiting van de poort der waarheid kunnen leiden, omdat ge voortdurend bij het vaststellen der feiten op 't menschelijke getuigenis afgaat, terwijl er niets onbetrouwbaarders is dan dat! Als er twijfel rijst omtrent de vraag of het verleden dan wel het heden U het stremsel bieden moet, waardoor ge in de massa der feiten eenige orde kunt scheppen, of ge m. a. w. hebt na te gaan wat de tijdgenooten der door U te onderzoeken gebeurtenissen voor belangrijk hebben gehouden, of moet trachten de reeksen van gegevens te vinden, die wortel en stam zijn geweest van wat thans onze harten en hoofden vervult! Neen, dan kunt ge U er onmogelijk van weerhouden aan die vragen gedurig Uw aandacht te schenken, en houdt U de drang om er een antwoord op te vinden telkens weer bezig.

Uw aandacht aan iets te schenken en U er mee bezig te houden is echter nog heel wat anders dan Uw meening erover te

¹⁾ G. HEYMANS, *De Geschiedenis als Wetenschap in Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen*, Afd. Letterkunde, 4e R, 8e Dl. (Amst. 1907) bldz 175.

uiten en vooral, in het publieke woord er voorlichting over te willen geven. En laat nu het eerste in elk wetenschappelijk historicus op zijn plaats zijn, voor het tweede is m. i., zoo dan niet geheel onmisbaar, toch in allen gevalle zeer wenschelijk, dat degene, die er zich aan waagt, al wat zeevast heeft leeren worden. Immers, zal de wijsgeerige beschouwing der geschiedenis, van haar beginselen en methoden, werkelijk waardevolle resultaten leveren, dan mag ze nooit reine abstractie en louter logisch uitgesponnen systeem worden. Dan behoort ze altijd in nauwe aansluiting aan een zoo groot mogelijk feitenmateriaal haar taak te verrichten. De onderzoeker, die bij het opsporen der gebeurtenissen verzuimt zich wijsgeerig en methodisch te bezinnen, dreigt te ontaarden tot anecdoten- en curiositeiten-verzamelaar, onder te gaan in den antiquiteiten-maniak. Maar omgekeerd: ontbreekt bij zijn bespiegelingen de band aan de werkelijkheid, dan maakt hij zich ten opzichte van Clio evenzeer aan kwaadwillige verlating schuldig. Doch hoe zal dan hij, die — hoe weinig of hoeveel hij overigens op historisch gebied ook reeds zou hebben gewerkt — toch altijd nog min of meer aan den aanvang van zijn bestaan als geschiedvorscher staat — nog eens: uitzonderingsgevallen daargelaten — kunnen ontkomen aan het gevaar van onrijp en daardoor waardeeloos werk te leveren! In het zog van een voorganger te varen, of het betrokken vraagstuk even kwellend aan de toekomst over te dragen als hijzelf 't van het verleden ontvangen heeft! Werkelijk, de eenig veilige leefregel in deze wordt door de leus van Barneveldt verwoord: „nil scire tutissima fides”!

Doch ter zake! Eenige resultaten van practisch historisch onderzoek zou ik U, om mij van mijn plicht te kwijten, aanbieden. Laat ik ze bij U mogen introduceeren onder dezen titel: de zuid-nederlandsche immigratie van het laatste kwart der 16e eeuw; haar omvang en invloed op ons vaderland.

Toen in 1578 de landvoogdij over de Nederlandsche gewesten door koning Filips II op de schouders van Alexander Far-

nese, hertog van Parma, werd gelegd, beteekende dat een volslagen wijziging, zoowel in het militair als in het politiek beleid van de machten, waartegen ons volk een tien-tal jaren te voren, zonder berekening van doeleinden en kansen, in verzet was gekomen. Was tot nogtoe de spaansche oorlogsvoering uiterst ongelukkig geweest, thans moest — eerst in Vlaanderen en daarna in Brabant — de eene stad na de andere voor de regeeringstroepen capituleeren. Maar wat, zoo mogelijk, nog grooter overgang was: had tot dusver, telkens wanneer zich de positie der partij des konings weer eens wat verbeterde, meedoogenloos de ijzeren vuist geregeerd, deze landvoogd toonde als overwinnaar de zelfbeheersching om een — als het in een brief uit die dagen heet — „onverwachte zoeticheijt” aan den dag te leggen. Nu vond de gewoonte ingang den bewoners der bedwongen steden een, gaandeweg ruimer toegemeten¹⁾ en dan nog niet eens altijd streng gehandhaafden²⁾ termijn toe te staan, om uit te maken waaraan zij nu den voorkeur gaven: hun kettersche gevoelens vast te houden, maar dan ook een goed heenkomen te zoeken, of volkomen ongemoeid verder te leven, maar zich dan ook „bon catholique” te toonen.

Wat het gevolg van deze Parma-staatkunde is geweest laat zich gemakkelijk denken. Trouwens het is ook van algemeene bekendheid. Eenerzijds gingen weldra duizenden, in dat conflict tusschen geloofstrouw en gehechtheid aan omgeving en levensgemak bezweken, weer ter mis en deden het Zuiden daardoor als van ouds weer buigen onder koning en paus.³⁾ Maar er waren toch ook breede scharen, die — hetzij eer de fatale termijn was verstreken, hetzij daarna⁴⁾ — hun bezit, weinig of veel, bijeenpakten of te gelde maakten, om vervolgens den weg naar het Noorden in te slaan en woning en werkkring

¹⁾ Na de inname van Oudenaarde (5 Juli 1582) werd hij op één, na die van Gent (17 Sept. 1584) en van Mechelen (15 Juli 1585) op twee, en na den val van Antwerpen (17 Aug. 1585) op vier jaar gesteld.

²⁾ Vgl. H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, T IV (1911) p. 182 met *Compte Rendu ... de la Commission Royale d'Histoire*, S. III, T III, p. 419, 422.

³⁾ H. PIRENNE, *op. cit.*, T IV, p. 336, 337.

⁴⁾ Nog in 1616 verlieten 200 gezinnen Antwerpen. Zie *Belgisch Museum*, D III (Gent 1839) bldz. 115 vv.

te gaan zoeken in de provinciën, die den vrijheidskamp niet wilden opgeven. Welnu, voor die immigratie dan is het, dat ik Uw aandacht ga vragen. Voor haar hoegrootheid en voor hetgeen zij heeft teweeggebracht. Daarom dan ook, als ik zeide, voor haar omvang en invloed.

Mij vleien, dat ik daarmee een gloednieuw onderwerp aan de orde stel, mag ik zeker niet. Integendeel! In heel wat artikelen en werken kwam het voor en na reeds ter sprake. Ja zelfs ontbreken de eraan gewijde uitvoerige monographiën niet. Getuige de in 1855 verschenen studie van Victor Gaillard, *De l'influence exercée par la Belgique sur les Provinces Unies* (Brux. 1855) ¹. En vooral het, nog wel door de Koninklijke Vlaamsche academie voor Taal en Letterkunde met goud bekroonde geschrift van den gentschen advocaat Mr. J. L. M. Eggen, *De invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der XVIe en het begin der XVIIe eeuw* (Gent 1908) ², dat van nog pas een tiental jaren geleden dateert.

Toch is met dat al een hernieuwde behandeling ervan — ook zonder dat archiefonderzoek tot dusver onbekend materiaal heeft aan den dag gebracht ³) — volstrekt niet overbodig. Voorceerst omdat een communis opinio omtrent deze immigratie, niettegenstaande alle aandacht, die er dan in zoo ruime mate aan gewijd is, toch nog altijd bleef ontbreken. De een meent, dat het bijna onmogelijk is haar een te groote plaats te geven. De ander acht zich veeleer geroepen tot waarschuwen tegen overschatting ervan. En voorts: met allen eerbied voor de werkkraft, die aan de beschouwing van het verschijnsel

¹) De opgave in het voorbericht van J. L. M. EGGEN, *De invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend* (Gent 1908) is onnauwkeurig.

²) Blijkens ontvangen inlichtingen zou een onderzoek in de gemeente-archieven te Utrecht, Amsterdam, Vlissingen en Leiden, alsmede in het rijksarchief in Zeeland nog wel het een en ander hebben opgeleverd. Maar, omdat dat vooral uit doop- en huwelijksboeken, uit notaris-protocollen en vroedschapsresoluties zou moeten worden bijeengezocht nam het — nog daargelaten de vraag of het meer dan statistische gegevens en genealogische of illustreerende bijzonderheden zou opleveren — in allen gevalle veel te veel tijd in beslag, dan dat iker aan beginnen kon. Slechts een enkel register en een enkele brief werden door mij geraadpleegd.

is ten koste gelegd: naar het mij voorkomt had die het, om tot haar doel te geraken, liever toch nog van een anderen kant moeten aanvatten, dan zij tot nu toe gedaan heeft. N.l. niet van den biografischen en lokaal-historischen, maar van den samenvattenden, die tracht een indruk der beweging als geheel te krijgen. Schrijvers, die er slechts zijdelings mee in aanraking kwamen, of die een uitsluitend biografische of lokaal-historische bedoeling hadden, treft deze opmerking natuurlijk niet. Maar wel geldt ze, waar — zooals dan met name in die twee vermelde monografiën het geval is — de immigratie qua talis onder den microscoop wordt genomen. Laat het nog zoo interessant zijn te bemerken dat staatslieden als François van Aerssen en Adolf van Meetkercke; een officier als Charles de Heraugières, de onverschrokken overrompelaar van Breda; dat theologen als Petrus Plancius, Jacobus Kimedoncius, Anton Thysius en Walaëus, Faukelius en Fransiscus Gomarus; dichters als Daniël Heinsius, Joost van den Vondel en Jeremias de Decker; beroemde boekdrukkers als Elsevier en de van Waesberghe's; een vernuft als Simon Stevin; historici als Willem Baudart en Emanuël van Meteren; schilders als Frans Hals, Ferdinand Bol, Karel van Mander en Gillis de Hondcoeter; groot-kooplieden als Isaäc le Maire, Balthasar de Moucheron en Willem Usselincx, de stichter der West-Indische compagnie; en bouwmeesters en beeldhouwers als Hendrik de Keyser, Philips Vinckeboons, Quellinus en Rombout Verhulst, laat het — zeg ik — voor wiens aandacht er nooit op viel kortweg een relevatie wezen, dat de grootste namen van dien tijd voor 't meerendeel door zuid-nederlandsche uitgewekenen zijn gedragen, toch ontbreekt er uiteraard nog altoos iets aan onze kennis in deze, zoolang wij er ons geen denkbeeld van hebben kunnen vormen in hoeverre en in welke opzichten nu de emigratie van al die mannen, en van de met hen meegekomen naamlooze massa, 't „Jan-Kemanes volk”, niet minder, hier gewerkt heeft als een ferment, dat het leven in de noordelijke gewesten een ander karakter heeft gegeven, dan het vóór dien gedragen heeft. En dus: een onderzoek als het

door mij beoogde, in dien geest ingesteld, ja, op de beantwoording dier vraag zelfs uitsluitend doelend, kan zich werkelijk, ter verheldering der kennis van ons volksleven, nog wel nuttig maken.

I.

Bijna geen schrijver over deze immigratie, of hij wijst erop, dat de uitgewekenen zich niet over geheel ons vaderland hebben verspreid, maar dat zich hun stroom — met terzijdelating van het geheele platteland ¹⁾ (behalve dan misschien van Twente ²⁾) en van verreweg het grootste deel onzer steden ook nog — heeft vastgezet in Amsterdam, Haarlem, Leiden en Middelburg. Nu is het zeker waar: de plaatsens, die het meest van den vreemdelingenvloed hebben geprofiteerd, noemt wie dat viertal namen aan de vergetelheid ontrukkt, wel. Maar de volledige lijst van asylen, waar de bewoners van het bijna eendeloos aantal steden en dorpen van Vlaanderen, Brabant, Artois en Henegouwen, dat er zijn contingent aan geleverd heeft ³⁾, onder den verzamelnaam van „Vlamingen en Bra-

¹⁾ Dat de steden zulke vestiging ten platten lande krachtig tegenwerkten, blijkt N. W. POSTHUMUS, *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche Textielnijverheid*, D III ('s-Grav. 1912) no. 14.

²⁾ Deze immigratie naar Twente wordt in verschillende werken genoemd; zie bijv. *Beschrijving van handel en nijverheid in Nederland*, samengesteld onder leiding van Mr. J. C. A. EVERWIJN ('s Grav. 1912) bldz. 255; H. SMISSEART, *Bijdragen tot de Gesch. der ontwikkeling van de Twentsche Katoennijverheid* (den Haag 1906) bldz. 1, 2; C. T. STORK, *De Twentsche Katoennijverheid* (Enschede, 1888) bldz. 2. Als ik mij niet vergis hebben deze echter allen hunne kennis in dit opzicht ontleend aan J. H. HALBERTSMA, *Weetschool te Goor*, in *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*. Jrg. II (1837) bldz. 81 vv., een artikel dat totaal geen bewijsplaatsen vermeldt. Ik maak dan ook van deze streek slechts onder voorbehoud melding. Haar te verzwijgen waar mij niet bleek dat Halbertsma's mededeelingen onjuist zijn, ging echter ook niet aan.

³⁾ Ik vond op verschillende plaatsen de volgende steden en dorpen vermeld: Doornik, Hondshoote, Poperinghe, Belle, Ieperen, Antwerpen, Veurne, Kamerik, Rijssel, Atrecht, Dendermonde, Nivelle, Kortrijk, Gent, Wackene, Weert, Alebeke, Rousselaer, Waerschot, Armentières, Huysssen, Waernaerde bij Oudenaerde, Meenen, Leegem bij Meenen, Halewijn, Broeckhoven, Gemert, Nieuwerkerke, Geulichem, Thielt, Helmont, Ysegem, Breda, den Bosch, Geluwe, Sley-singe, Oudenaerde, Turnhout, Oostende, Mechelen, Brussel, Brugge, Duinkerken, Aelst, St. Truyen, Diest, Oosterhout, Bergen op Zoom.

banders" ¹⁾ een gastvrije opname hebben gevonden, is toch vrij wat langer.

Naast Middelburg moeten, bij een nauwkeurige opsomming, voor zoover Zeeland betreft, ook nog worden vermeld: Goes, waar tusschen 1589 en 1640 niet minder dan honderd dertig vlaamsche gezinnen het poortrecht hebben gekregen ²⁾, en Vlissingen, dat vooral in 1582 van Doornik uit schijnt te zijn volgestroomd ³⁾. Behalve in de drie genoemde hollandsche steden vonden zij ook gastvrijheid in Dordrecht ⁴⁾, Gouda ⁵⁾, Schoonhoven en Oudewater ⁶⁾, zoo goed als in Rotterdam en in Delft. In laatstgenoemde stad ontstond, doordat de magistraat het Ursulinenklooster liet sloopen, het terrein daarvan vervolgens bebouwde met kleine huisjes en de daar doorheen loopende straten de namen Doornickstraet, Rijsselstraet, Yperstraet en Brugsestraet gaf, in 1596 zelfs een geheele zuid-nederlandsche wijk ⁷⁾. Maar ook andere provincien dan Holland en Zeeland, zij 't in mindere mate dan die twee hoofdgewesten onzer Unie, trokken de verdrevenen tot zich. In Harderwijk ⁸⁾ en Kampen ⁹⁾ zijn ze mede te vinden geweest. En laat ik vooral ook Utrecht ¹⁰⁾ niet vergeten te noemen.

Tot zoover, als het alleen om het noemen van plaatsen te doen is, valt het niet moeilijk iets over den omvang der immi-

¹⁾ Zie bijv. *pamflet Thysius*, no. 1171, couplet I. Vgl. P. J. BLOK, *Geschiedenis eener Hollandsche Stad*, D III ('s-Grav. 1916) bldz. 188, n. 5.

²⁾ J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz 10.

³⁾ CHR. SEPP, *Drie Evangeliedienaren uit den Tijd der Hervorming* (Leiden 1879) bldz. 62.

⁴⁾ J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz. 9, n. 2.

⁵⁾ J. HANIA, *Wernerus Helmichius* (Utr. 1895) bldz. 204, n. 4.

⁶⁾ P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*² (Leiden) D II, bldz. 601.

⁷⁾ D. VAN BLEYSWIJCK, *Beschrijvinghe der Stadt Delft* (Delft 1667) bldz. 333, 602 vv. Terwille van deze immigranten beriep Delft in 1596 zelfs een vijfden predikant; zie *Werken der Marnixvereeniging*, S III, D III, bldz. 20, 21. — Ook in andere steden, bijv. den Haag, Gouda en Vlissingen, herinneren straten aan de overkomst der uitgewekenen.

⁸⁾ J. H. HESSELS, *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*, T. II (Cantabr. 1889) no. 250; III (Cantabr. 1897) no. 1273, 1276.

⁹⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, no. 316; E. D. J. DE JONGH JR., *De invloed der Vlamingen op de Nederlandsche kunst*, in *Vragen van den dag*, Jrg XXX (1915) bldz. 260.

¹⁰⁾ S. MULLER FZN., *Schetsen uit de Middeleeuwen*, Nieuwe Bundel (Amst. 1914) bldz. 427.

gratie te zeggen. Bezwaarlijker echter wordt het wanneer ik nu een stap verder tracht te gaan en poog tot het becijferen van getallen te komen. Met name wanneer de taxatie der beweging in haar geheel in het geding komt.

De in dat opzicht door de litteratuur geboden ramingen hebben m. i. niet veel waarde. Hofstede de Groot spreke van drie honderd duizend menschen ¹⁾, Eggen make gewag van ongeveer een honderd vijf en twintig duizend-tal ²⁾, Pirenne, omgekeerd, ook al noemt hij geen bepaalde cijfers, toone neiging tot een vrij lage taxatie, waar hij de immigratie wel zeer gewichtig in qualiteit, maar niet in quantiteit noemt ³⁾, elk dier meeningen slaat er toch feitelijk maar zóózeer een slag naar, dat ik hun overtuigende kracht onmogelijk anders dan zeer gering kan noemen.

Intusschen: la critique est aisée, mais l'art est difficile. Een methode te vinden, die betrouwbaarder resultaten biedt, is werkelijk uiterst moeilijk. Haast op elk punt van den weg immers doen zich niet uit te schakelen factoren op, die ons dwingen eigenlijke berekening te laten varen en min of meer een sprong te maken. Om daarvan één voorbeeld te noemen: een oogenblik heb ik gedacht, dat het mogelijk zou wezen van het gebied der willekeurige schatting op den vasten grond te geraken door vergelijking van de getallen, die in zake de ontruiming van de Zuidelijke Nederlanden worden genoemd, met de hier en daar verspreide opgaven omtrent de bevolkingsvermeerdering der, door de immigratie versterkte steden. Weliswaar taxeerde men er, vooral als groote getallen in het spel kwamen, oudtijds gewoonlijk — naar Hans Delbrück in de Preuszische Jahrbücher eens heeft aangetoond — zóó lustig op los, dat zelfs met de meeste beslistheid gedane opgaven begin-

¹⁾ C. P. HOFSTEDE, *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming* (Leiden) bldz. 367. Deze opgave zal wel ontleend zijn aan *Le protestantisme Belge*, vgl. A. CH. J. VAN MAASDIJK, *De oorzaken van den ondergang der Hervorming in België* (Utr. 1865) bldz. 149, n. 2.

²⁾ H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 338 stelt ten onrechte Eggen's taxatie op 100 duizend. Op bldz. 10, waarnaar hij verwijst, wordt dit getal in verband met de vlucht tijdens Alva genoemd, niet ten opzichte van de door Parma veroorzaakte. Over de laatste spreekt Eggen bldz. 211.

³⁾ H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 338.

nen geen indruk meer op U te maken. Maar wanneer we de beschikking hadden over twee reeksen van gegevens, een negatieve en een positieve, als ik ze zoo eens noemen mag, dan zou (dacht mij) allicht de waarheid toch wel te betrappen wezen. Doch na korten tijd werd het mij reeds duidelijk, dat het op die manier al even min zou gaan als op vele andere. Ware de ontruiming van Zuidelijk Nederland niet zoo geleidelijk verlopen als thans het geval is geweest, de poging had kunnen slagen. Maar nu er ongeveer zes jaar zijn voorbijgegaan eer 't Parma gelukte de situatie volkomen meester te worden, was daar geen sprake van. Want wie staat er mij nu borg voor, dat niet tal van immigranten, alvorens zij naar 't Noorden gingen, eerst al in het Zuiden van stad tot stad getrokken zijn en dus bij een eventueel optellen twee, drie, misschien zelfs nog wel meer malen zouden worden meegeteld? Als uit Oudenaarde bijv. in 1582 en 1583 tachtig gezinnen vertrokken zijn ¹⁾, Gent er tusschen 1584 en 1586 negen duizend verloor, zoodat ongeveer een derde van de huizen in die stad te huur of te koop kwam ²⁾, terwijl Antwerpen — in 1585 alleen — weer door twintig duizend personen, dat is dus ongeveer een vier duizend-tal families verlaten werd ³⁾, wie verzekert mij dan (vooral omdat zulke verhuizing binnen de grenzen der Zuidelijke provinciën, dank zij de verwarde omstandigheden van dien tijd, destijds veel is voorgekomen ⁴⁾) wie staat er dan voor in, dat bij die twintig duizend Antwerpenaars niet weer een, wie weet hoe groot deel dier oudenaardsche of gentsche vluchtelingen is geweest?

De eenige methode, die onze fantasie niet al te ruim baan laat, is feitelijk nog deze, dat wij, na gezien te hebben welke betrouwbare getallen wij bezitten omtrent de toename der

¹⁾ *Messageur der sciences et des arts*, 1826, p. 362.

²⁾ VICTOR FRIS, *Histoire de Gand* (Brux. et Paris) p. 238.

³⁾ J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz. 10, 133.

⁴⁾ Na de inname van Lier (1532) bijv. trekken de Gereformeerden vandaar naar Antwerpen. In den zomer van 1584 zijn er te Gent, boven de gewone bevolking, niet minder dan twintig quizen vluchtelingen van het platteland te verzorgen. En zoo zou er meer te noemen zijn. Zie J. H. HESSELS, *a. w.*, T. II, no. 196; III no. 919, 927, 963.

Noordelijke bevolking, die bij elkander tellen en daarna het zoo verkregen totaal gaan toetsen aan zooveel mogelijk andere gegevens, als wij ter onzer beschikking kunnen krijgen. Want 't is waar: ook in het Noorden hebben zich wel gevallen voorgedaan, dat groepjes immigranten, na zich eerst in de eene stad te hebben gevestigd, later weer naar een andere trokken. Zoowel Kampen, Delft en Gouda als Haarlem en Franeker hebben bijv. voor en na getracht textiel-patroons binnen hun muren te lokken, die zich eerst te Leiden hadden neergezet ¹⁾. En aan Haarlem en Kampen is dat althans zeker gelukt ²⁾. Maar alles geeft ons toch den indruk, dat die gevallen niet zóó veelvuldig zijn geweest, dat onze berekening daar al te veel schade door zou lijden. Terwijl een dubbel tellen van deze categorie van menschen toch ook weer gecompenseerd wordt — mogen wij wel aannemen — doordat wij genoodzaakt worden een andere te verwaarloozen. Niet alleen toch rechtstreeks uit Zuid-Nederland hebben we hier de Zuid-Nederlanders gekregen, maar ook via Engeland. Aanvankelijk schijnen velen, onder drang der herinnering aan wat een kwart eeuw geleden, tijdens Alva, ook was gebeurd, zelfs de Noordzee overgetrokken te zijn met de bedoeling om daar te blijven ³⁾. Maar, zooals de regeerders van Leiden eens aan de Staten van Holland verklaarden: de Vlamingen waren „een natie, gewoon zijnde de profijten ten nautsten te soucken ⁴⁾. En daarom: toen de kooplui onder hen bemerkten, dat de Engelschen geen accijnzen kenden, die landgenoot en vreemdeling gelijkelijk troffen, maar wel in -en uitvoerrechten, waarbij de ingeborenen maar half zooveel behoeften te betalen als zij die dat niet waren, gaven zij spoedig hun oorspronkelijk voornemen op en reisden door naar Holland en Zeeland ⁵⁾. En niet anders de industriëelen, toen die ondervonden dat zij buiten de gilden werden ge-

¹⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, Inleiding, bldz. XI, XII.

²⁾ Gemeente-archief Leiden, Gerechtsdagboek A., fo. 117 vs.; *Vragen van den dag*, Jrg XXX (1915) bldz. 260.

⁴⁾ J. H. HESSELS, *a. w.*, T. III, no. 878.

³⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, bldz. 30.

⁵⁾ *Aanwijzing der heilsame politieke Gronden en Maximen van de Republike van Holland en Westvriesland* (Leiden—R'dam 1669) bldz. 52, 53.

sloten niet alleen, maar ook het hoofd zouden hebben te bieden aan een dagelijksch gechicaneer der engelsche magistraten in zake de toepassing der gemaakte bedrijfsovereenkomsten¹⁾. Maar natuurlijk, deze zijstrooming, zich uitbreidend over tientallen van jaren allicht, laat zich onmogelijk eenigszins nauwkeurig waarnemen. En dies, inderdaad, dat een ander gedeelte der immigratie dan misschien eens tweemaal geteld wordt, is geen al te groot bezwaar!

Bij uitstek goed zijn wij ingelicht omtrent de mate, waarin dan allereerst Leiden van den vreemdelingtoevloed heeft geprofiteerd. De getallen, die Dusseldorpius noemt, als „illa Flandrorum fex”, zooals hij bij voorkeur zegt, door hem voor 1587 op tien en voor 1622 op zestig duizend zielen wordt begroot²⁾ lijken natuurlijk naar niets. Vooral het laatste niet. Nota bene: even twaalf duizend menschen in 1581, nog geen vijf en veertig duizend in 1622 vormden de totaal-bevolking der stad, ingeborenen en vreemdelingen te samen³⁾. Doch er zijn andere gegevens, die ons wel een zuiver denkbeeld der verhoudingen in het bataafsch Athene gunnen. Immers een huizentelling van het jaar 1581 zegt ons, dat er toen reeds ongeveer drie honderd volwassen mannen uit Zuid-Nederland woonden. En uit de genoemde bevolkingsopgave van 1622 blijkt, dat in dat jaar van elke drie bewoners der stad twee in vroeger of later tijd uit de „verheerde” provinciën daarheen waren gekomen⁴⁾.

Ook in betrekking tot de vraag in hoeverre Middelburg door de immigratie is toegenomen zijn deugdelijke cijfers te noemen. Was alles goed gegaan, dan zou deze stad zelfs nog boven alle overige de kroon hebben gespannen. Nauwelijks toch begon zich daar de toevloed der vreemdelingen te laten bemerken, of

¹⁾ J. H. HESSELS, *a. w.*, T. III, no. 1273, 1276, 1330, 1331, 1441.

²⁾ R. FRUIN, *Uittreksel uit Fr. Dusseldorpii Annales* ('s-Grav. 1894) bldz. 217, 436. EGGEN, *a. w.*, bldz. 25 geeft ten onrechte de voorstelling, als noemde Dusseldorpius 60 duizend voor de geheele leidsche bevolking.

³⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, Inleiding, bldz. IX; P. J. BLOK, *Geschiedenis eener Hollandsche Stad*, D. III ('s-Grav. 1916) bldz. 6

⁴⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, Inleiding, bldz. IX. Van 26 % der geheele bevolking, zooals P. J. BLOK, *Geschiedenis eener Nederlandsche Stad*, D. III ('s-Grav. 1916) bldz. 2, n. 1 meent, is daar geen sprake.

In 1600 moest de stad worden uitgelegd.

draasum
16165!

de vroedschap zette (terwijl ze tevens schepen naar Antwerpen zond, om de ballingen te water ordelijk vervoerd te krijgen) aan de Gortstraatpoort een ambtenaar neer, om naam en herkomst van ieder, die zich daar via Brabant aan kwam melden, nauwkeurig te registreeren ¹⁾. Helaas echter, de zoo ontstane lijsten zijn spoorloos verloren gegaan. Maar gelukkig hebben wij waardevolle plaatsvervangers ervan in de lidmatenboeken der Kerk. Welnu, wat bewijzen die? Dat alleen reeds in de jaren 1584, 1585 en 1586 door niet minder dan respectievelijk vier honderd, elfhonderd vijf en vijftig en elf honderd vijftig zuid-nederlandsche uitgewekenen voor het eerst aan het H. Avondmaal werd deelgenomen ²⁾. Geen wonder werkelijk dat Leicester het 't volgend jaar noodzakelijk achtte de autoriteiten er eens aan te herinneren, dat men in de drukte toch niet vergeten moest zich ervan te vergewissen, of al die binnenkomers wel van een pas waren voorzien ³⁾.

Zoo van stad tot stad verder gaand komen wij bij het laatste tweetal plaatsen, waarover ons nauwkeurige gegevens ten dienste staan: Haarlem en Rotterdam. Dank zij een Memoriael vande overkomste der Vlamingen, dat ter plaatse nog altoos in de stads-bibliotheek aanwezig is, weten we dat eerstgenoemde reeds in het laatste kwartaal van 1578, nadat op den 1en October van dat jaar Parma's zegetocht met de verovering van Meessen was begonnen, van daar uit door vijftien gezinnen is bevolkt; dat daar in 1579 nog zeven en twintig andere bij zijn gekomen; en dat tusschen 1580 en 1587 dat getal toen nog weer eens met zes à zevenhonderd families, dat is dus toch zeker met een drie en een half duizend personen vermeerderd is ⁴⁾. En wat

¹⁾ J. H. DE STOPPELAAR, *Balthasar de Moucheron* ('s-Grav. 1901) bldz. 37, 38.

²⁾ F. NAGTGLAS, *De algemeene kerkeraad der Nederlandsch Hervormde Gemeente te Middelburg* (Middelb. 1860), bldz. 9. Uit een, uit de stadsrekeningen opgemaakte lijst van poortergeld-ontvangsten ten gemeente-archieve blijkt, dat als burger werden ingeschreven in 1580: 59 personen (waarvan 26 uit Zuid-Nederland), in 1581: 53(37); 1582: 65(38); 1583: 108(51); 1584: 141(93); 1585: 187(118); 1586: 280(225); 1587: 171(140); 1588: 112(87); 1589: 189(149); 1590: 154(106); 1591: 137(104). Geen wonder dat de stad in dien tijd moest worden uitgelegd; zie E. VAN METEREN, *Historie* ('s-Grav. 1623) fo. 308.

³⁾ Gemeente-archief te Vlissingen no. 242.

⁴⁾ J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz. 217—222 geeft er een afdruck van.

Rotterdam aangaat, daaromtrent mogen — vergeleken met wat van de tot nogtoe besproken steden gold — nu niet zulke bijster hooge cijfers zijn te noemen, omdat de Maasstad ook toen reeds voornamelijk handels- en scheepvaartcentrum was, en de Zuid-Nederlanders meer op industriëel dan op commerciëel gebied uitmunten, betrouwbaar zijn de gegevens, die Mr. Bijlsma uit het archief te voorschijn heeft gebracht toch zeker wel ¹⁾. Trouwens, als hij tot de conclusie komt dat bij den aanvang der 17e eeuw de zuid-nederlandsche inslag in het weefsel der rotterdamsche bevolking — die in dezen tijd misschien tien duizend zielen groot is geweest ²⁾ — ongeveer een vijfde van het geheel moet hebben bedragen, is dat toch eigenlijk waarlijk zoo gering nog niet.

Als gezegd, dan raakt het echter met het vinden van nauwkeurige gegevens uit. Behalve dat wij van Kampen nog weten, dat daar in 1594 verlot tot vestiging en tot uitoefening van hun textiel-bedrijf werd verleend aan een tiental „meysters van de ververie” met hun werkvolk ³⁾, tasten wij verder volkomen in den blinde. Intusschen, het bezwaar daarvan is gelukkig maar gering. Want ernstig bedreigd wordt de zuiverheid van ons resultaat toch feitelijk alleen maar door ons gebrek aan kennis omtrent Delft; maar vooral doordat Amsterdam ons in den steek laat, en ons — hoewel het uitgewekenen-element er in verhouding tot de bevolking van ongeveer dertig duizend zielen

¹⁾ Wat ik in deze studie over Rotterdam mee kan deelen is zoo goed als geheel ontleend aan R. BIJLSMA, *Bevolking en bedrijf in een oud-hollandsche stad (Onze Eeuw, Jrg XVI, D. III, bldz. 56 vv.)*; DEZELFDE, *De opkomst van Rotterdams koopvaardij (Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 5e R., D. I, bldz. 65 vv.)*; DEZELFDE, *De Zuid-Nederlandsche immigranten en de textiel-industrie in oud-Rotterdam (Vragen van den Dag, Jrg XXXI, (1916), bldz. 858 vv.)*; DEZELFDE, *De Zuid-Nederlandsche immigranten en de manufactuurverwerij in oud-Rotterdam (ROTTERDAMSCH JAARBOEKJE, Jrg 1915, bldz. 42, 43)*. Hoe bij den, uit het rotterdamsch archief blijkenden toestand, die ons deze artikelen duidelijk te zien geven, HUGO DE GROOT, in zijn *Verantwoordingh vande wettelijke Regieringh van Holland en Westvrieslant* (Parijs 1622) bldz. 89 kon schrijven: „De experientie heeft geleert, dat in plaatsen, daar weynich vreemdelinghen waren (gehelyck tot Rotterdam)” enz. enz., is mij niet goed duidelijk.

²⁾ Mr. Bijlsma noemt voor 't midden der 16e eeuw \pm 7000 inwoners. Nadat daar de vluchtelingen bij zijn gekomen komen wij dus wel op een tien mille ongeveer.

³⁾ E. D. J. DE JONGH, *a. w.*, bldz. 260.

uitermate groot is geweest ¹⁾, voor 't ontvangen van een indruk daarvan niets biedt dan de wetenschap, dat de stad kort na 1585 tot tweemaal toe moest worden uitgelegd²⁾. Een wetenschap, die bovendien nog van zeer twijfelachtige beteekenis is. Omdat in 1610 opnieuw de grachtengordel te nauw bleek. Hoewel er toen van een bepaalde immigratie toch natuurlijk geen sprake was.

Maar nu van dit materiaal een optelsom te maken!

Ben ik te beschuldigen van hetzij overdrijving, hetzij te groote angstvalligheid, als ik het resultaat daarvan, voor het oogenblik waarop de beweging zich ten volle had ontplooid op ongeveer zestig duizend zielen stel? Ik voor mij geloof van niet. Vooral als ik dat getal nu toetsen ga aan enkele andere gegevens. Denk ik er eenerzijds aan, dat het totaal der bevolking van de Noordelijke Nederlanden in 1623 nog slechts een anderhalf miljoen menschen heeft bedragen ³⁾; dat in allen gevalle toch maar een minderheid der zuid-nederlandsche gewesten door de immigratie zich een deel harer inwoners heeft zien ontgaan, en met name de waalsche provinciën er betrekkelijk maar weinig last van hebben ondervonden ⁴⁾; dat na verloop van tijd ook weer een zekere terugstrooming heeft plaats gehad ⁵⁾;

¹⁾ Volgens Arent van Buchell was Amsterdam door de immigratie „ultra dimidium” toegenomen; zie G. BROM en L. A. VAN LANGERAAD, *Diarium van Arend van Buchell* (Amst. 1907) bldz. 227. Voor 't genoemde zielental zie *De Economist*, Jrg 67 (1918) bdz. 480.

²⁾ N.l. in 1585 en 1593. Over den in den tekst mede genoemden uitleg van 1610 en vervolgens, zie *Oud-Holland*, Jrg VII (1889) bldz. 65 en 79.

³⁾ H. PIRENNE, *op. cit.*, T. IV, p. 434.

⁴⁾ H. PIRENNE, *op. cit.*, T. IV, p. 410. Toch waren er onder de immigranten wel Walen. In 1585 had de waalsche Kerk van Leiden reeds 429 belijdende leden; F. VAN MIERIS, *Beschrijving der Stad Leiden*, D. I (Leiden 1762) bldz. 219, 220. Het volgend jaar gaf Leicester, op verzoek der Kerk van Middelburg, een vrijgeleide aan 136 daarheen op reis zijnde gezinnen; *Kronyk van het Historisch Genootschap*, Jrg VIII (1852) bldz. 27 vv. Terwijl in verschillende steden juist in het eind der jaren tachtig onder de hier vertoevende Walen behoefte aan gemeentestichting blijkt; vgl. D. F. POUJOL, *Histoire et influence des églises Wallonnes dans les Pays-Bas* (Utr. 1902) p. 61, 63—68. Eigenaardig is echter, dat deze evenzeer uit de vlaamsche provinciën schijnen gekomen te zijn, als uit de waalsche. Als streken, waaruit zij afkomstig zijn geweest, worden bijv. ook Antwerpen, Gent, Oudenaarde en Doornik genoemd.

⁵⁾ VICTOR FRIS, *op. cit.*, p. 238; H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 338. In 1595 loofde kardinaal Albertus van Oostenrijk aan de ballingen voor zeven jaren vrijheid van godsdienstoefening uit, en velen maakten daarvan gebruik; zie S. MULLER FZ.N., *a. w.*, bldz. 427.

dat de belgische en noord-fransche invasies, die ons vaderland in 1914 en 1918 heeft doorleefd, ons geleerd hebben, dat er bij zulke gelegenheden heel gemakkelijk groote getallen worden rondgestrooid, maar dat de werkelijkheid die niet altijd bevestigt; en last not least dat Vlamingen en Brabanders, door hun roerigen, het tooneel vullenden aard, eer aanleiding geven tot overschatting dan tot het te laag taxeeren van hun aantal; dan zou ik het wel wat willen verminderen. Maar neem ik aan den anderen kant in overweging, dat de economische toestand van het Zuiden in die dagen der uitwijking zóó erbarmelijk was, dat hij noodzakelijkerwijze den stroom der exulanten zelfs krachtig heeft doen aanzwellen; dat men zich te Rijssel verzadigen moest met een dergelijke brood-fictie, als waarmee wij gedurende den oorlog kennis hebben gemaakt: één kwart tarwe en drie kwart erwten, boonen en dergelijke ingrediënten; dat te Douai het volk in zijn wanhoop — en misschien ook in zijn verontwaardiging, want de „corenbijters”, die hun voorraden uit winstbejag inhielden, ontbraken ook destijds niet — ten slotte met geweld het „corenhuis” openliep; dat in de steden de paarden op straat liepen te grazen en het platteland door wolven werd onveilig gemaakt ¹⁾; en dat de uittocht zich dan ook volstrekt niet alleen uit Protestanten, maar evenzeer uit Rooms-Katholieken heeft gerecruteerd ²⁾, dan lijkt het mij toe, dat het toch ook niet al te zeer naar beneden mag worden gedrukt. En dat het zoo als ik het gaf werkelijk dus nog wel de allerbeste kans heeft om noch veel te hoog noch veel te laag te wezen.

II.

Een vrij wat aantrekkelijker taak dan over den omvang der immigratie te spreken is het pogen in het werk te stellen zich van haar invloed een denkbeeld te vormen. Al was het al-

¹⁾ P. BOR, *Vervolg der Nederlandsche Beroerten*, B. XXI, fo. 11, B. XXII, fo. 95. Vgl. J. H. HESSELS, *a. w.*, T. II, no. 201, T. III, no. 815, 823, 857, 872, 876, 897; H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 407—409; VICTOR FRIS, *op. cit.*, p. 237, 238.

²⁾ In 1616 gingen bijv. ongeveer 200 gezinnen uit Antwerpen naar 't Noorden. Zie *Belgisch Museum*, D. III (Gent 1839) bldz. 115 vv.

leen maar daarom, dat die pogingen ons noodzaken achtereenvolgens juist al die gebieden in oogenschouw te nemen, waarop zich ons nationale leven aan het eind der 16e en het begin der 17e eeuw met forsche kracht tot zulk een waarlijk glansrijke hoogte heeft ontwikkeld, dat het zien ervan nooit kan nalaten opnieuw te verheugen. Beurtelings toch heb ik bij deze materie aandacht te vragen voor hetgeen de immigratie, waarover ik spreek, beteekend heeft voor onze staatkundige geschiedenis. Voor onze taal. Voor handel en zeevaart en de nijverheid onzer voorvaderen. Voor onze vaderlandsche kunst. Voor de nationale eenheid. En eindelijk evenals voor het zedelijke ook voor het godsdienstig-kerkelijke leven in deze landen.

Allereerst heeft de komst der uitgewekenen eigenaardige beteekenis gehad, zeide ik, voor onze staatkundige geschiedenis. Hebben die zuid-nederlandsche gasten zich niet gedurig ongeëvenaard verwoede tegenstanders van Spanje betoond? En zijn zij het ook niet geweest, die bij verschillende gelegenheden, dat er van het tijdelijk of voorgoed neerleggen der wapenen sprake was, zich het felst voor voortzetting van den oorlog hebben warm gemaakt? Met name is dat aan den dag gekomen toen de sluiting van het Twaalfjarig Bestand aan de orde was. Het ligt natuurlijk niet in mijn bedoeling in den breede bij de politieke toestanden en verhoudingen in die dagen van diplomatiek schaakspel stil te staan ¹⁾. Slechts zóóveel verdient vermelding als onmisbaar is om in 't algemeen den stand van zaken aan te geven. Lang duurde het eer de wenschelijkheid van zulk een bestand in onze bijna bevrijde provinciën door de meerderheid der bevolking erkend werd. Een vredespartij, onder aanvoering van Van Oldenbarnevelt, die zag op den ontzaglijken schuldenlast, waaronder ons land en vooral de voornaamste van zijn provinciën gebogen ging, en die dan ook met name in Holland, en niet in de laatste plaats onder de hollandsche regenten haar aanhang had, vond langen tijd een andere groep

¹⁾ Een uitvoerige uiteenzetting ervan bij P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*² (Leiden) D. II, bldz. 343 vv.

tegenover zich, die — harerzijds haar leiding in Maurits en Willem Lodewijk en haar kracht onder de officieren en de predikanten en in Zeeland vindend — omgekeerd den vrede buitengewoon duchtte. Omdat zij er — behalve verlamming van den handel en verzwakking van onze militaire paraatheid — verlies van de met zooveel inspanning veroverde onafhankelijkheid, en versterking van het Roomsch-Katholicisme van vreesde! Bleef Spanje niet tot op het laatste oogenblik vasthouden aan zijn weigering om onze gewesten voortaan als een vrijen, oorlogvoerenden staat, in plaats van als tegen hun wettigen landsheer rebelleerende onderdanen te beschouwen? Evenals aan zijn eisch, dat aan de Roomschen volkomen vrijheid van eeredienst zou worden toegestaan? Doch waar stonden nu bij die botsing de immigranten? Onverdeeld aan de zijde der oorlogspartij. Wat zeker niet onverklaarbaar is. Zelfs verschillende motieven moeten hen dien kant hebben uitgedreven. Vooreerst werkte in deze hun godsdienstige overtuiging. In meerderheid althans zeker met hart en ziel Protestant, zóó dat ze er immers zelfs in vrijwillige ballingschap voor waren gegaan, vonden zij dat streven des konings ten opzichte der Roomsch-Katholieken onmogelijk te aanvaarden. Ook zal er wel niet weinig toe hebben meegewerkt, dat — zooals Willem Usselincx het in de voorrede van zijn Naerder Bericht over het privilege van de Zuyder Compagnie uitdrukt — „de meeste macht van het inlands krijgshvolck te voet ende te paerde altijd heeft bestaen in de uytgeweekene”, en „de voornaemste Gouverneurs, Oversten, Capiteynen ende Officieren” steeds uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig waren in dien tijd ¹⁾; dat dus m. a. w. zoolwel de kern als de leiding onzer krijgsmacht uit immigranten bestond. Vooral een beroepsleger, als het toenmalige was, voelt zich in den oorlog wel zoo goed thuis als in dagen van vrede. Maar nog wel het allermeest hebben de uitgewekenen zich onverzettelijk getoond tengevolge van een gemoedsstemming, die misschien het beste wordt gedefinieerd als: deels de ieder

¹⁾ Pamflet *Knuttel* no. 1438, 3735.

aangeboren liefde voor zijn land en huis, deels verbittering tegen den verstoorder daarvan. Den Noordelijken mocht vooral de nering hun idealen en antipathieën voorschrijven: hen bezielde in de eerste plaats, hoezeer zij binnen onze grenzen ook brood en een werkkring en vrijheid van godsdienst hadden gevonden, een ondoofbaar verlangen om nog eens weer te kunnen keeren naar de, met het aureool van familietraditie en persoonlijke herinneringen getooide geboortestad. Naar den misschien wel verwoesten, maar toch nog niet vergeten haard in Vlaanderen of Brabant ¹⁾. En zoo vormden ze dus inderdaad niet slechts individueel en uit persoonlijke motieven, maar als kring, qua emigranten, een krachtig hulpcorps in het leger der to-the-bitter-endians. Zoo is mee door hun inspanning teweeggebracht dat, toen tenslotte ons vaderland den zegen van het bestand ontving, het toch geen verzakingsvrede was geworden, maar zulk eene, waarbij het uti possidetis zóó in alle opzichten tot zijn recht kwam, dat Jeannin, de fransche zaakgelastigde, er geen bezwaar in behoefde te zien aan zijn regeering te melden, dat het gesloten was „au grand contentement d'un chacun”.

Ook in zake onze moedertaal — ik spreek er, als niet-linguïst, niet dan met schroomvalligheid over, maar mag er, volledigheidshalve, toch ook niet geheel van zwijgen — ook op taalgebied is de immigratie niet zonder uitwerking geweest.

Gezien de omstandigheden was ook eigenlijk niet anders te verwachten.

¹⁾ P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*,² D. II (Leiden) bldz. 245; J. J. VAN TOORENENBERGEN, *Philips van Marnix. . . Godsdienstige en Kerkelijke Geschriften*, D. I ('s-Grav. 1871) bldz. 533, 543. In verschillende steden nam men dan ook onder de voorwaarden, waarop zij zich vestigen mochten, de bepaling op, dat door hen, bij een spoedig weerkeeren naar de zuidelijke provinciën, boete moest worden betaald. Zie bijv. N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, no. 86; E. D. J. DE JONGH, *a. w.*, bldz. 260.

Dat de immigranten tot de oorlogspartij behoorden wijl zij door de oude Hollanders met den nek werden aangezien, of door de kapitalisten van Haarlem, Amsterdam Leiden, enz. economisch werden geëxploiteerd, zooals W. VAN RAVESTEYN JR., *Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam* (Amst. 1906), bldz. 213 wil, blijkt uit de stukken niet.

Zooals uit Vondels Aanleidinge ter Nederduitsche Dichtkunst blijkt, doorleefden wij te dezen aanzien juist in den tijd, dat de Zuid-Nederlanders hier wat ingeburgerd raakten, belangrijke dagen. De dagen, waarin ons hollandsch, van „basterdwoorden en onduitsch allengs geschuimd”, gelijk het daar heet, een eenheid begon te vormen. Waarin de „lieden van goede opvoeding” hun plaatselijk dialect begonnen los te laten, om aan een gemoderniseerd Amsterdamsch, maar vooral aan de taal van den Haag, raadkamer der Staten en hof van den Stadhouder, een algemeen-nederlandsch te ontleenen¹⁾. Maar zijn zulke tijden van verhoudingen, die groeien, maar nog geen vasten vorm hebben aangenomen, nu niet uiterst gevoelig voor elken invloed? Zoo kan het dan ook wel niet anders, of het nieuwe element in ons volksleven, welks dialect over het algemeen meer frankisch getint was dan het min of meer friesche Noordelijke taaleigen, kon niet door het oorspronkelijk bevolkingsbestanddeel in onze gewesten worden geassimileerd, zonder dat de taal van dat laatste er ook zelf wijziging door onderging.

Volgens de deskundigen is dat dan ook duidelijk aan den dag gekomen. Vreemd genoeg niet in den woordenschat naar 't schijnt. Integendeel, in dat opzicht kon zich het vlaamsch en het brabantisch tegen het hollandsch onmogelijk handhaven²⁾. Maar inzake uitspraak en spelling bleek het meer. Was tot nog toe door onze vaders bijv. de ij, zooals die onder meer in „schrijven” voorkomt, nog algemeen — als thans nog in het zeeuwsch — als lange i uitgesproken, door toedoen der Zuid-Nederlanders is het ei-klank geworden. Een dergelijke wijziging veroorzaakten zij ten opzichte van woorden als „huis” en „duizend”. Voorheen heette het nog bijna algemeen in zulke gevallen en gesproken en geschreven: huus en duzend. Door hun komst is het echter gebruik, althans definitief ge-

¹⁾ J. VAN DEN VONDEL, *Dichtwerken*, bewerkt door J. A. ALBERDINGK THIJM en J. H. W. UNGER, D. VI, bldz. 108, 109.

²⁾ JAN TE WINKEL, *Geschiede der Niederländischen Sprache* (Straszburg 1898), S. 796.

bruik geworden in deze de u in ui te veranderen ¹⁾). En als in de 17e eeuw naast „plunderen”, „kunst” en „juk” ook van plonderen, konste en jok sprake was, en de e in woorden als „weerd” en „sweerd” min of meer blètend zal hebben geklonken, dan lag daarin nog een derde aanwijzing van wat we in dit opzicht van de exulanten al zoo aan gewoonten lijken te hebben overgenomen ²⁾).

Langs welke kanalen deze invloeden zich zullen hebben geldend gemaakt is licht te bevroeden. Omgang heeft in deze natuurlijk het leeuwenaandeel tot stand gebracht. Ook bij mijn zeer matige schatting heeft het aantal immigranten toch nog altoos minstens vijf procent der bevolking bedragen. Zoo heeft men hun vlaamsch en brabantisch, in Holland en Zeeland tenminste, zeker in elken kring bijna dagelijks gehoord. En van het hooren tot het overnemen ervan komen, ach, dat deed men dan haast ongemerkt.

Zoo het soms zelfs ook wel niet een beetje met opzet geschiedde! Heeft Roemer Visscher, toen hij in een van zijn Quicken de amsterdamsche meisjes van zijn tijd de les las over hun onvaderlandslievend cultiveeren van alles wat uit Brabant kwam, op hun schuldregister — behalve klachten als:

Op Brabants setten sij het cap;

Op Brabants ist huifken met den oorlap;
en dergelijke — ook niet deze grief geboekt:

Op Brabants segghen sij: „jae voorwaer” ³⁾!

¹⁾ JAN TE WINKEL, *a. a. O.*, S. 794, 795. Omtrent zuid-nederlandschen invloed op 't woordgeslacht en de buigingsuitgangen in onze schrijftaal zijn de deskundigen 't niet eens; zie C. G. N. DE VOOYS, *De invloed van de renaissance-spraakunst in De Nieuwe Taalgids*, Jrg XII (1918) bldz. 248, 249 Vgl. in deze materie: DEZELFDE: *Uit de jeugd van onze spraakkunst in De Nieuwe Taalgids*, Jrg XI (1917) bldz. 213, 216, 217; J. W. MULLER, *Spreektaal en Schrijftaal in het Nederlandsch in Taal en Letteren*, Jrg I (1891) bldz 196 vv., vooral bldz 229 en 231.

²⁾ J. HEINSIUS, *Klank- en Buigingsleer . . . des Statenbijbels* (Gron. 1897), bldz. 19, 26.

³⁾ Zie 't *Loff vande mutse . . . met noch ander Ghenoeghelicke Boerten ende Quicken* (Leyden 1612) sub Ghenoegelicke Boerten Het eerste Boeck no. 49. — Hoe de schuldigen dat „jae voorwaer” dan uitspraken blijkt uit de schrijfwijze natuurlijk niet. Maar zou 't te gewaagd zijn te veronderstellen, dat zij in deze voorloopsters van de geaffecteerde Haagschen zijn geweest? Over de deftige mondspanning, die aa tot è maakt, als over een algemeen-menschelijk verschijnsel, zie JAC. VAN GINNEKEN S. J., *Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden* (Nijmegen 1917), bldz. 60. In de uiting van Walich Sywaertz, bij G. KALFF, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, D. III (Gron. 1907) bldz. 201, een dergelijk bewijs van Brabantophilie.

Vergeet niet, er waren onder de uitgewekenen naar verhouding veel aanzienlijke en veel beteekenisvolle mannen ¹⁾, en zoo'n min of meer brabantse gedraaiden tongval te hebben moet naar de publieke opinie dus waarlijk nog zoo kwaad niet hebben gestaan.

Met dat al: den eenigen weg, waarlangs zich die zuid-nederlandsche invloed in zake de taal bij ons heeft verspreid, vormde die maatschappelijke omgang niet. Wat in deze tot stand is gekomen is zeker niet minder te danken geweest aan den kansel en aan de lectuur van den Statenbijbel, Getallen te noemen omtrent het contingent aan predikanten van zuid-nederlandschen oorsprong, dat hier in het eind der 16e en het begin der 17e eeuw heeft dienst gedaan, is uiteraard vrijwel ondoenlijk. Maar wie nagaat welke lijst dienaangaande reeds aan de toch zeker nog niet volledige opsommingen van Eggen is te ontleenen ²⁾, en bovendien in acht neemt, dat het totaal aantal dienaaren des Woords in Holland en Zeeland, althans in den eersten tijd, maar heel gering is geweest — wat was nu bijv. een getal van nauwelijks meer dan vijftig voor onze voornaamste provincie! ³⁾ — voor dien is het zeker niet twijfelachtig of het aantal kerkgebouwen, waarin de prediking van het Evangelie in vlaamsch of brabantse dialect weerklonk, was naar verhouding werkelijk uitermate groot ⁴⁾. Maar hoe moet in een tijd,

¹⁾ Eggen, die zich m.i. juist te veel in zijn beschouwingen tot de bloem der vluchtelingen beperkt, noemt in zijn monografie 1014 namen.

²⁾ EGGEN, *a. w.*, bldz. 52 vv.; Vgl. VICTOR GAILLARD, *De l'influence exercée par la Belgique* (Brux. 1855), p. 115 suiv. Zie ook tal van de, door mij in het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* gepubliceerde levensbeschrijvingen. Juist met het oog op de kennis van dezen zuid-nederlandschen predikanten-invloed behandelde ik daarin ook verschillende mannen, die wat betreft hun persoonlijke beteekenis anders wel achterwege hadden kunnen blijven.

³⁾ *Werken der Marnixvereeniging*, S. III, D. IV, bldz. 32; *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, N. S., D. VII (1910), bldz. 46; J. H. HESSELS, *a. w.*, D. III no. 974, 983. Vgl. W. TE WATER, *Historie der Hervormde Kerke te Gent* (Utr. 1756) Bericht aen den leezzer bldz. 2. Intusschen wordt de daar genoemde reden in de synode zelf niet opgegeven; zie P. BIESTERVELD en H. H. KUYPER, *Kerkelijk Handboekje* (Kampen 1905), bldz. 129. Zij kan echter wel 't dieperliggend motief hebben gevormd.

⁴⁾ Ofschoon aan zulk een feit natuurlijk niet te veel beteekenis mag worden gehecht — de constellatie zou natuurlijk geheel en al abnormaal kunnen wezen — is 't anderzijds toch opmerkelijk genoeg om er op te wijzen, hoe er van de

dat die prediking nog bijna het geheele volk bereikte, die vorm, waarin zij kwam, dan ook onwillekeurig een stempel hebben gezet op het spreken van hen, die haar wekelijks hoorden. Te meer nog omdat, gelijk ik reeds zeide, deze invloed der prediking in de meeste gezinnen dagelijks nog *nog* weer gesteund werd door de lectuur van den Statenbijbel ¹⁾. 't Is waar, er heeft in den kring der translateurs en reviseurs daarvan gedurig zóóveel wisseling plaats gehad, dat elke contróle omtrent de gevolgde arbeidsverdeeling en elke beantwoording van de vraag of nu ten slotte zuid- of noordnederlandsche krachten dit bouwwerk hebben opgetrokken, onmogelijk is geworden ²⁾. Maar waar het minutieuse onderzoek, dat Heinsius in deze materie heeft ingesteld, hem aan het eind van zijn boek doet zeggen: „Vooraf uit de klankleer bleek ons . . . dat het dialect der Statenvertaling een aantal Vlaamsch-Brabantsche eigenaardigheden vertoont. De taal des Statenbijbels is een waardige vertegenwoordigster van onze schrijftaal, maar bezit in nog sterker mate dan deze, vormen die aan den tongvallen onzer Zuidelijke broeders zijn ontleend ³⁾”, daar is onzerzijds de conclusie dan toch weer niet te gewaagd, dat—behalve door die andere werkzame krachten, die ik noemde—aan het weven van een zuid-nederlandschen draad in ons taaleigen ook door die Statenvertaling stil, maar ijverig, is meegewerkt.

Tot zoover over de invloeden op taalgebied. Laat ons thans den blik wenden naar hetgeen in verband met onzen handel en zeevaart over mijn onderwerp is te zeggen.

De traditioneele schildering der immigratie is op dit punt gewoonlijk vooral opgezet in vroolijk rood en schitterend goud. Ja, soms nadert ze zelfs bijna de apotheose. Is Holland voor een

vijf predikanten, die bij 't huwelijk van Prins Willem en Charlotte van Bourbon een rol hebben gespeeld, minstens vier Zuid-Nederlanders zijn geweest. Zie GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, 1e Série, T. V, p. 224 suïv.

¹⁾ Over den invloed van Datheens psalmberijming en van de vertaling van het Nieuwe Testament van 1559 behoef ik in dit verband niet te spreken. Zij hebben met onze immigratie niets uitstaande gehad.

²⁾ J. HEINSIUS, *a. w.*, bldz. 5, 6.

³⁾ J. HEINSIUS, *a. w.*, bldz. 165.

eeuw de wakkerste en krachtigste staat van Europa geweest, hebben die stoere, stijve oud-Hollanders, die amsterdamsche pikbroeken, na lang mokkend in een hoek te hebben gestaan, eindelijk eens den moed gegrepen om den handel van eensje-over-de-toonbank in echt zaken-doen om te zetten en daarvoor desnoods voor lang van moeders pappot afscheid te nemen, dan is het 't zuid-nederlandsche bloed, dat dat wonder tot stand heeft gebracht ¹⁾).

Billijkheidshalve dient erkend: alleszins verklaarbaar is het, dat die meening is opgekomen. Nog slechts kort hadden de immigranten de door hun verhuizing onderbroken broodwinning weer nieuw op 't getouw kunnen zetten, of — als paddestoelen op een herfstdag — springen hier te lande al die Compagnieën van Verre en andere handelsmaatschappijen uit den grond, waarvan Bakhuizen van den Brink zoo komiek plechtstatig zegt: „welke uiteen te houden een taak is, waarbij ik u meer geluk toewensch dan mij zelve te beurt viel ²⁾),” en wier oprichting en latere vereeniging tot de Oost-Indische Compagnie de aanzet is geweest tot onzen 17e-eeuwshenzegeritophandelsgebied. Van het post tot het propter te concludeeren lag daarbij uiteraard voor de hand. Maar er was meer, dat die richting uitdreef. De pamflet-litteratuur van den tijd zelf, waarin onze natie dezen wondergroei doormaakte, suggereerde geheel eendere beschouwing. En met name dat deel daarvan, dat te danken is aan de hand en aan den invloed van den bekenden Willem Usselinx. Deze rusteloze werker heeft in 1623, als partijgenoot der participanten van de Oost-Indische Compagnie, die in dat jaar hun bewindhebbers o.a. met 'n Tweede Noot-wendiger Discours ofte Vertooch aan alle Lantlievende te lijf gingen, zeer waarschijnlijk grooten invloed geoefend op den inhoud daarvan ³⁾. En vier jaar later vatte hij ook zelf de pen op. Als

¹⁾ R. FRUIN, *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog* ('s-Grav. 1899), bldz. 191; S. MULLER FZN., *a. w.*, bldz. 371, 373, 374, 377.

²⁾ R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *Studiën en Karakterschetsen*, D. II ('s-Grav. 1911) bldz. 239.

³⁾ *Pamflet Knuttel*, no. 3350. Vgl. O. VAN REES, *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland*, D. II (Utr. 1868) bldz. 148, 149, 159.

promotor der zweedsche Zuider-Compagnie. Om voor die onderneming, het vorige jaar begonnen, de overkomst naar Scandinavië en de medewerking van een aantal zijner medeuitgewekenen te verkrijgen ¹⁾. Maar zie, daarin klinkt nu reeds geheel dezelfde toon als in die lofzangen, die in later dagen te dezen aanzien worden aangeheven! „Geheel Europa voeld en moet bekennen . . . dat U L. overal” — wat koophandel, zeevaart en kennis van vreemde steden en landen betreft — de voornaamste, kloeckste en ervarenste . . . zijt”. Gij bezit rijkdommen, hebt gemak om met menschen om te gaan en brengt, door Gods zegen, den landen waar gij u vestigt steeds voorspoed. En wat daarbij speciaal de nederlandsche gewesten betreft: die van Holland en Zeeland konden ’n zestig jaar geleden, eer wij, exulanten, de nering daar brachten, nauwelijks hun dijken onderhouden. Nu hebben ze, met geringe hulp der andere provinciën, zeventig duizend man troepen en meer dan honderd oorlogsschepen. Terwijl de vaste goederen van één op drie en vier, ja vijf rezen en de huizen nu bijna evenveel in huur doen als vroeger in koop. Laat men de vreemdelingen soms niet welgezend wezen, zeker is dan toch maar: dat zij „alle negotiën en manufacturen in treyn gebracht” hebben en dat de Nederlanden door hen „slapende rijk zijn gheworden”.

Onverklaarbaar dat deze communis opinio opkwam moge het dus niet zijn, toch kunnen wij haar niet handhaven.

Toen Dr. E. T. Kuiper, naar aanleiding van een der Schetsen uit de Middeleeuwen van Mr. S. Muller Fzn., eenige jaren geleden het resultaat publiceerde van een onderzoek naar de nationaliteit der verschillende stichters van de eerste vier der daarstraks genoemde handelscompagnieën, die in Amsterdam tusschen 1596 en 1598 werden opgericht, kwam het verrassend verschijnsel voor den dag, dat in drie daarvan geen enkele Zuid-Niederlander meewerkte! Ja dat zelfs in de Brabantsche Compagnie, wier naam dan toch zeker wel mocht doen verwachten, dat althans haar bloed volkomen van vreemde smet-

¹⁾ *Pamflet Knuttel*, no. 3735.

ten vrij zou zijn, met Jacques de Velaer, die uit de Sinjorenstad afkomstig was, en Isaïc le Maire, den oud-Doorniker, ook twee noord-nederlandsche hoofden over de te ondernemen vaarten en de af te sluiten handelstransacties zonnen. En van eenige kleinere, op andere deelen der wereld zich richtende maatschappijen bleek hetzelfde: in stee dat het zuid-nederlandsche element zonder uitzondering de motor was, liet het zich omgekeerd zoo goed als geheel tevergeefs zoeken ¹⁾).

Moeten we nu hieruit niet een algemeene conclusie trekken en zeggen: maar dan is de beteekenis van het vreemdelingen-element voor handel en zeevaart ook altoos vrijwel overschat? Zeker: bedoeld onderzoek heeft alleen den toestand te Amsterdam nagegaan. En behalve daar zagen het eind der 16e en het begin der 17e eeuw ook nog in drie andere centra verschillende handelscompagnieën opkomen. In Zeeland, Rotterdam en Delft²⁾. Onbelangrijke misschien? Allerminst. Compagnieën met stichters en leidlieden van eerste reputatie! Denkt slechts aan mannen als Balthazar de Moucheron te Middelburg en Hans van der Veken aan de Maas³⁾. Maar is er grond om aan te nemen, dat het uitgewekenen-element daar wèl een overwegende plaats zal hebben ingenomen? Ik geloof van niet. En zulks vooral om deze reden: dat de Zuid-Nederlanders dan sinds kort toch eigenlijk wel heel veel veranderd hadden moeten zijn bij vroeger. Hebben zij vóór hun komst naar het Noorden ooit zulk een driftige handelsliefde aan den dag gelegd, als ter verklaring van hun stuwkracht direct na dien toch beslist noodig

¹⁾ E. T. KUIPER, *De betekenis van de Vlamingen en Brabanders voor onze beschaving en handel in 't laatst der 16e eeuw*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde*, Jrg 30 (1915), bldz. 1 vv.

²⁾ S. VAN BRAKEL, *De Hollandsche Handelscompagnieën der 17e eeuw* ('s-Grav. 1908), bldz. 4, 8, 9. De namen van de eerste bewindhebbers dezer niet-amsterdamsche maatschappijen zijn te vinden bij J. K. J. DE JONGE, *De opkomst van het Nederlandsche Gezag in Oost-Indië*, D. I ('s-Grav. 1862) bldz. 112, 117, 119, 121, 124—126, 129. Een groot gemis is 't dat een bron, als J. E. ELIAS, *De Vroedschap van Amsterdam* (Haarl. 1903/5) voor de kooplieden- en regentenfamilies der hoofdstad is, voor deze andere handelscentra ontbreekt.

³⁾ Over deze zie E. WIERSUM, *Johan van der Veken, koopman en bankier te Rotterdam* (1583—1616) in *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1911/12 bldz. 165 vv.

ware geweest? Heeft 't er niets van. De bedrijvigheid van het antwerpsche commerciële leven is in de tweede helft der 16e eeuw eenvoudig phaenomenaal geweest! Maar even opmerkelijk als die zelf, was daarbij het verschijnsel, dat vreemdelingen (Duitschers, Italianen, Portugeezen en Joden bijv.) en niet de ingeborenen der stad aan dat handelsleven zijn felheid en zijn succes hebben geschonken ¹⁾. Ja, er valt wel niet aan te ontkomen: Usselinx heeft door zijn brabantische motionaliteit, door chauvinistische vaderlandsliefde, door de lust om zijn mede-exulanten te winnen, den stand van zaken wat bijgekleurd. En als Eggen, niettegenstaande al wat wij gezien hebben, in zijn daar straks genoemde studie tenslotte toch in staat is heel wat flinke, zuid-nederlandsche firma's op te sommen, die voor en na te Amsterdam zaken hebben gedaan ²⁾, dan is het voor mij eer de vraag of ten aanzien van den handel de Zuid-Nederlanders niet door de Noordelijken zijn geïnstigeerd, dan of Hollanders en Zeeuwen door Vlamingen en Brabanters op sleeptouw zijn genomen.

Nog te gereeder neig ik daartoe, omdat wie de traditioneele voorstelling in deze volgt zich ook in dat opzicht laat misleiden, dat hij zich voor het tijdperk, dat aan de immigratie vooraf ging, in Noord-Nederland een handelstoestand denkt, die ongeveer niets te beteekenen had. Hoe kon de wind uit het Zuiden eerst vaart aan het scheepje geven! Het was, vóór hij opstak, al lang met volle zeilen zijn reis begonnen! Vertelt van Meteren niet, dat in 1587, dat is dus zeker verscheiden jaren eer er van invloed der uitgewekenen in deze sprake kon zijn, meer dan zes honderd schepen voeren alleen door de Sont. En werd in 1588, met het oog op de komst der Armada, niet de verklaring gegeven, dat men in veertien dagen honderd schepen vechtklaar zou hebben; wat trouwens nog niet eens zoo'n buitengewone belofte was, daar men immers, behalve een massa

¹⁾ S. VAN BRAKEL, *a. w.*, Inleiding, bldz. XII.

²⁾ J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz. 160 vv. Bevestiging vindt de in den tekst geuite opinie daarin, dat er onder die firma's heel wat zijn, die de door Eggen gemelde welvaart eerst in de tweede helft der 17e eeuw hebben gehad.

visschersvaartuigen, binnen de grenzen niet minder dan zeven en twintig honderd groote schepen ter beschikking had ¹⁾).

En toch, en toch: die Zuid-Nederlanders hadden op het gebied van handel en zeevaart iets bijzonders! Heeft het misschien alleen van dat viertal gegolden (als een beweging bijzonder superieure mannen bezit leeft ze in de beoordeeling van haar omgeving licht wat boven haar stand!) maar kooplui als Isaïc le Maire, Balthasar de Moucheron en Willem Usselincx, en een leeraar in de varenskunst als de weleerwaarde Petrus Plancius, waren toch menschen van ander snit dan Hendrik Hudde en Dirk van Os, en Pieter Gerritsz in den rooden Hondt, de kruidenierszoon uit Amsterdam, al werd die dan na het binnenvallen van een paar bijzonder diep geladen retourvloten op grond van zijn gouden schijven ook Pieter van Ruytenburg, Heer der stad Vlaardingen, Vlaardingerambacht en ter Horst. Of hoe al die regenten-kooplieden van Enkhuizen en Delft, van de Warmoesstraat en den Nieuwendijk meer mochten heeten. Laten ze door de Noordelijken op gang zijn gebracht moeten worden: hadden ze — eenmaal op dreef geraakt — tenslotte dan toch een beteren flair van zaken doen? Ik zou dat in 't algemeen niet graag beweren. Als Usselincx en de Moucheron door hun verschillende ondernemingen hun fortuin verliezen en le Maire bij diverse gelegenheden zulke geduchte klappen krijgt, dat hij er in totaal een anderhalf millioen gulden bij laat zitten, dan is dat werkelijk geen reclame voor hun commerciëlen aanleg. Neen, als er — ten minste dan bij die besten onder hen — niettegenstaande alles, toch een onmiskenbare meerderheid boven onze vaders valt op te merken, moet dat nog in iets anders gezeten hebben. Meer dan in de Noordelijken woelden in hen ideëele factoren! Terwijl 't den mannen van Holland en Zeeland alleen om de winstmakerij te doen was en deze daarom, zolang die maar geld opbracht, graag met desleuvaart genoeg namen, leefden er bij de immigranten gedachten en plannen van wijdere spanning, zagen zij er niet tegen op

¹⁾ E. VAN METEREN, *a. w.*, fo. 307; R. FRUIN, *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog* ('s-Grav. 1899), bldz. 184—190.

— met behulp van wetenschap en kapitaal — politiek-commerciële combinaties op touw te zetten, die (de uitkomst heeft het bewezen!) in menig opzicht uiterst riskant, maar tegelijk toch ook verbluffend van stoutmoedigheid en eerbiedwekkend van ondernemingszin zijn geweest ¹⁾.

Wel in een heel andere laag der maatschappij verzeilen we als we van de bespreking van handel en zeevaart naar die der nijverheid overgaan. Uit den kring dier groot-kooplui met hun groote plannen en groote winsten in die van de schamele gemeente, waar ruime uitzichten zich niet voordeden, maar het leven verliep in eenvoudige toewijding aan het met liefde beoefend ambacht, of in de dagelijksche vreugdeloosheid van een, vaak onder slechte arbeidsvoorwaarden volbracht, routine-werk.

't Nagaan van den invloed, dien het zuid-nederlandsche element op ons vaderland heeft geoeffend, wordt daar intusschen niets minder belangrijk door. Want ook ten aanzien van die industrie vinden we (wat niet verwonderen kan, want Vlaanderen vooral is altijd bij uitstek een nijverheidsland geweest!) van dien invloed talrijke bewijzen. In allerlei bedrijven. En tevens in tal van steden en streken des lands. Hoewel nergens zoozeer als in Rotterdam, Haarlem, Leiden en Amsterdam, de vier plaatsen ten opzichte waarvan ik dan ook iets naders moet zeggen.

Voor de eerste dier genoemde steden is, industrieel gesproken, de vestiging der Zuid-Nederlanders in haar midden, eigenlijk niet veel minder dan een uitkomst geweest²⁾. Vóór dien had men er een vrij bloeiende weverij gekend. Maar sinds was de koopvaart gaan toenemen. En zie, toen begon die al spoedig zóózeer alle werkkrachten naar zich toe te zuigen, dat het met die

¹⁾ De in het *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland*, door J. H. GOSSES en N. JAPIKSE ('s-Grav. 1916) gegeven voorstelling: dat de zuid-nederlandsche groot-kooplui het initiatief namen en de Noordelijken voor de uitvoering zorgden (ald. bldz. 89) lijkt mij dus niet juist. Wel daarentegen wat H. BRUGMANS, *Handel en Nijverheid*, in: *Amsterdam in de 17e eeuw* ('s-Grav. 1901/4), bldz. 15 zegt.

²⁾ Het hier meegedeelde berust op de bldz. 15 n 1 genoemde litteratuur.

textielnijverheid zeker ten einde zou zijn geloopen, als de getouwen in Vlamingen en Brabanders niet nieuwe meesters hadden gekregen. Maar toen kregen ze het ook weer druk! Vooral de wollenweverij, met haar droogscheerderij of lakenbereiding, lakenverwerij en lakenverkoop — saai- en tapijtnering kwamen te Rotterdam niet voor —, maar toch ook (zij het in mindere mate) de linnenweverij (eigenlijke lijnwaadweverij, damast- en tijkweverij) en de vervaardiging van zijden stoffen, deden de stad in het eerste kwart der 17e eeuw onder de industrie-plaatsen van Holland weer aardig meetellen.

Trouwens de weverij niet alleen! Want de uitgewekenen deden niet alleen de oude rotterdamsche nijverheid weer opleven. Ze vatten ook tot dusver aan de Maas nog niet voorkomende bedrijven aan. Eigenlijk waren die zijde-, damast- en tijkweverijen — welke laatste grootendeels in handen van oud-Turnhouters was! — ook al nieuwe takken aan den industriëelen boom geweest. Maar daarnaast liet zich weldra dan toch nog heel wat meer op dat gebied vinden. Met name vond ik van goud- en zilversmederijen en van dergelijke kunstnijverheden melding gemaakt.

Vrij wat belangrijker dan Rotterdam was natuurlijk Leiden! En dat vooral om deze reden, dat die zuid-nederlandsche nijverheid aan de Maas — hoe krachtig ze op een gegeven oogenblik ook moge zijn geweest — zich toch nooit heeft uitgezaaid. Met de vlaamsch-brabantsche kolonie gekomen, ging ze — toen deze, na een paar geslachten, door allerlei omstandigheden weer verdwenen was — ook weer te niet. Terwijl ze in Leiden omgekeerd lang, zelfs zeer lang is blijven nawerken.

Reeds verscheiden jaren eer de immigratie, tengevolge van Parma's successen krachtig begon te stroomen, is het profijt, dat de Sleutelstad daarvan op industriëel gebied gehad heeft, begonnen. Door het beleg van 1574, hoe gezegend het ook was geëindigd, had haar bevolking ontzaglijk geleden. Volgens een bericht van niet zoo lang daarna was ze in zielental sedert voor meer dan een derde teruggelooopen ¹⁾. Zoo trok Leiden, dat van

¹⁾ *De Navorscher*, Jrg VII (1857) bldz. 67, 68.

ouds reeds een textiel-stad was geweest, al spoedig menigen vreemdeling ¹⁾. En daaronder dan ook tal van Vlamingen en Brabanders. Eerst uit Norwich en Colchester, de emigrantenkolonies die Alva's schrikbewind in Engeland had doen ontstaan. Daarna uit Zuid-Nederland zelf. Te meer omdat de magistraat van meet af niet aarzelde om de komst van dat nieuwe element, door meer dan één maatregel, krachtig in de hand te werken. Bijv. door te bevorderen, dat zij aan huizen werden geholpen ²⁾. En door het verleenen van subsidies aan diegenen onder hen, wier bedrijf aanvankelijk nog niet best wilde vlotten ³⁾.

En wat die jonge plant toen onmiddellijk aansloeg en omhoog schoot! Weldra was ze een forsche boom geworden. Vrouwenvingers zijn immers handig en vrouwenloonen immers niet zoo hoog! En — vrucht van dat mannenmoordende beleg mischien? — het vrouwelijk contingent der leidsche bevolking was bijzonder groot aan het eind der 16e eeuw ⁴⁾. Zoo stroomden de ondernemers toe. En eerlang stond Leiden opnieuw onder onze industrie-centra aan de spits. Door de oude lakennering, al leverde die voortaan dan ook slechts lichtere weefsels dan vroeger, saaien en grogreinen en dergelijke. Maar, even als te Rotterdam, ook door dat de Zuid-Nederlanders er nieuwe branches brachten. Doordat o.a. uit Brugge de fusteinnering, uit Rijssel de fabricage van cangeanten (draps changeants), uit Duffel de dekennering en uit Belle de reederij der zgn. Belse lakens hun intocht deden ⁵⁾.

Waar men ook weven kon: in de derde der U te noemen steden, in Haarlem. Alleen, 't was weven met een ander materiaal. Bloeiden aan den Rijn de wollen-neringen, aan 't Spaarne be-

¹⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, nrs. 4, 279, doen zien dat de immigratie er reeds in 1577 begon.

²⁾ J. C. OVERVOORDE, *Zorg voor de Vlaamsche vluchtelingen in 1577*, in *Leidsch jaarboekje* 1915, bldz. 82.

³⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, no. 280.

⁴⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, Inleiding, bldz. XI; DEZELFDE, *Bevolkingsverhoudingen in een hollandsche stad op het eind der 16e eeuw*, in: *Handelingen van het 6e Nederlandsche Philologen Congres* (1910), bldz. 169—172.

⁵⁾ N. W. POSTHUMUS, *a. w.*, D. III, Inleiding, bldz. VIII, IX.

heerschte het linnen gedachten en handel. En autocratisch! In den zomer, het voor 't bleeken geschikte tijdperk, werd den haarlemschen brouwers eenvoudig verboden materiaal te stoken, dat veel roet gaf, ten einde te voorkomen, dat 't op het bleekveld uitgelegd product vuil zou worden¹⁾! Intusschen, deze autocratie wierp voor Haarlem niet te versmaden vruchten af: de stad kreeg er rondweg een europeesche vermaardheid door²⁾. Vooral in zake haar damast.

Maar in hoever werkten nu aan die linnenweverij en aan haar goede reputatie onze Vlamingen en Brabanders mee? Ze waren niet de eenigen aan wie die te danken waren. De kunstenaars, die zich in deze verdienstelijk hebben gemaakt, kwamen deels ook uit 't land van Kleef en uit Goch³⁾. Maar het part, dat de Zuid-Nederlanders erin hebben gehad, is toch zeker niet geringer geweest. Eer aanmerkelijk grooter. Want, gelijk ik U reeds mededeelde, al van 1578 af zag Haarlem hen toestroomen. En vooral onder de oud-Kortrijkers, die tot hen behoorden, zijn meesters geweest — ik denk aan Paschier Lamertijn bijv.⁴⁾ — die stukken hebben geleverd van waarlijk verbijsterende techniek en van een, ieder treffende pracht.

Rotterdam, Leiden, Haarlem, thans moet ik u de beteekenis der immigratie voor industrieel Amsterdam nog met een enkel woord laten zien. Een al te groote voorstelling maakt ge U daar natuurlijk niet van: onze hoofdstad was uiteraard vooral handelstad. Toch, als ge eens nagaat hoeveel nijverheidsbranches er desnietteenstaande door Vlamingen en Brabanders nog aan den Amstel, ik zeg niet: zijn beoefend, of: tot grooteren bloei gebracht, maar zelfs geheel nieuw zijn ingevoerd, dan staat ge er versteld van. Immers de lijst ervan bevat niet alleen verschillende luxe-bedrijven op textielgebied, als bijv. satijnen fluweelwerkerij, tapijt- en meubelstof-fabricage, maar ook

¹⁾ *Vragen van den Dag*, Jrg XXXI (1916), bldz. 866.

²⁾ R. FRUIN, *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog* ('s-Grav. 1899), bldz. 205.

³⁾ J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz. 221. Ook te Leiden was een deel Gulikers onder de immigranten; vgl. P. J. BLOK, *Geschiedenis eener hollandsche stad*, D. III ('s-Grav. 1916) bldz. 189.

⁴⁾ J. SIX wijdde aan hem een artikel in *Oud-Holland*, Jrg XXXI (1913) bldz. 85 vv.

nog tal van andere kunstnijverheden. Vervaardiging van goudleer en van kostbare meubels, lakwerkerij, plateelbakkerij, ivoordraaijerij, balein- en schildpadwerkerij. En — niet te vergeten — sedert in 1588 Pieter Goos uit Antwerpen was gekomen, ook de diamantnijverheid ¹⁾.

Het zou gebrek aan belangstelling in de kunst kunnen schijnen zich te haren opzichte van bespreking der vraag, die ons bezighoudt, te onthouden. Het is echter uitsluitend de overtuiging, dat een oordeel ten aanzien van dit punt verre buiten mijn competentie ligt. Voor zoover mij toch bekend is ontbreekt in deze zelfs elke voorstudie. Er bestaan wel opgaven van zuidnederlandsche bouwmeesters, wier kunnen tot op den huidigen dag de straten en buurtjes onzer hollandsche steden ongeëvenaarde schoonheid heeft gebracht. Van beeldhouwers en schilders uit het land van Rubens, aan wie ons vaderland dank heeft te weten voor een heel de wereld doorklinkenden roem ²⁾. En — op litterair gebied — van speciaal Brabantsche rederijkerskamers — als 't Wit lavendel en 't Vijgeboomken te Amsterdam ³⁾, het Wit Angierken te Haarlem ⁴⁾ en d' Oranje Lely te Leiden ⁵⁾ — en uit allerlei Zuidelijke steden stammende dichters en tooneelschrijvers, waaronder niemand minder dan Joost van den Vondel ⁶⁾. Maar voor mijn doel heeft dat alles niet de minste waarde. Slechts dan stond mij ter beschikking wat ik behoefde, indien er litteratuur was, die de vraag beantwoordde of bij die Zuid-Nederlanders ook, hetzij wat de techniek, hetzij wat de kunst-ideeën of den kunstzin betreft, factoren zijn aan te

¹⁾ N. DE ROEVER, *Over den invloed door de Zuid-Nederlanders uitgeoefend op den bloei van het Noorden en bijzonder op dien van Amsterdam*, in: *Handelingen van het XXe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Amsterdam* (1887), bldz. 140—144.

²⁾ Zie het bldz. 9 n. 8 genoemde artikel van E. D. J. DE JONGH JR. en J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz. 182 vv.

³⁾ J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz. 101.

⁴⁾ E. W. MOES en C. P. BURGER JR., *De Amsterdamsche Boekdrukkers*, D. IV ('s-Grav. 1915) bldz. 260.

⁵⁾ P. J. BLOK, *Geschiedenis eener Hollandsche Stad*, D. III ('s-Grav. 1916) bldz. 264.

⁶⁾ JAN TE WINKEL, *a. a. O.*, S. 795 somt er een aantal op.

wijzen, die het artistieke leven in het Noorden, in welken zin dan ook, beïnvloed hebben. En waar dat nu niet het geval is, blijft mij niet anders over dan in deze het stilzwijgen te bewaren. Tenzij dan dat ik de hoop uitspreek, dat onze kunsthistorici hun aandacht aan dit onderwerp niet te lang meer zullen onthouden ¹⁾.

De wensch om mijn beschouwingen niet langer te maken dan strikt noodig is, mag mij toch niet weerhouden mede de kwestie te berde te brengen welken invloed de immigratie op ons nationale leven gehad zal hebben, wat het zedelijk gehalte daarvan betreft. Brandt, Luzac, in zijn *Hollands Rijkdom*, en Ypey en Dermout in hun bekende *Geschiedenis der Nederlandsch Hervormde Kerk* oordeelen in deze weinig gunstig ²⁾. Maar berust dat oordeel op feiten, of slechts op een indruk? Ik voor mij ben geneigd om het laatste aan te nemen. Een Vlaming en een Brabander zijn nu eenmaal van andere potaard dan een Hollander en een Zeeuw. Ook afgezien van hun levensbeschouwing, spontaner en gemakkelijker! Maar tevens uiterlijker en wat meer verliefd op een strik en een kwik. Ook drie eeuwen geleden was dat reeds het geval. Vertelt Brandt in zijn *Historie der Reformatie* niet van twisten, in 1566 in het Noorden van ons land gerezen tusschen friesche en geïmmigreerde vlaamsche Doopsgezinden, juist daar aanleiding van dit verschil: dat die Friezen „slecht in kleedingh, maer wat reinlijk en net in hun linnen en huisraedt”, daarentegen „de Vlaemingen in huisraedt slecht, maer in hunne kleederen wat meer uitwen-

¹⁾ Zelfs op 't gebied van de geschiedenis der letterkunde is te dezen aanzien nog werk. Want als JAN TE WINKEL, *a. a. O.*, S. 794 zegt, dat de Vlamingen en Brabanders „durchgängig gebildeter und literarisch entwickelter als die damaligen Holländer” waren, J. VERDAM, *De Geschiedenis der Nederlandsche Taal* (Leeuwarden 1890), bldz. 54, 55 meedeelt, dat het hollandsche dialect zich tot schrijftaal heeft weten te verheffen, en G. KALFF, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* D. IV (Gron. 1909) de zuid-nederlandsche rederijkerskamer te Amsterdam niet alleen in aanzien maar ook in talent, de mindere van de Egelantier noemt, lijkt mij een consensus in dit punt nog niet gevonden.

²⁾ G. BRANDT, *Historie der Reformatie* D. 1 (Amst. 1671) bldz. 708, 709; E. LUZAC, *Hollands Rijkdom*, D. IV (Leiden 1783) bldz. 272; A. IJPEY en I. J. DERMOUT, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, D. I (Breda 1819) bldz. 263, 264.

dig" waren? ¹⁾ En ja, waarom zou ook de „brusselsche swans" en de eigenaardigheid, waarom de Antwerpenaars sinjoren heeten een specifiek 19e- en 20e-eeuwsch verschijnsel wezen! ²⁾ Zoo zal het optreden der uitgewekenen in onze Noordelijke steden zeker wel opvallend zijn geweest. Maargeeft dat nugenoezamen grond hen ervan te beschuldigen, dat zij ons vaderland naar den afgrond van overdaad en demoralisatie hebben meege-sleept, en zijn burgerij hebben beroofd van hun degelijkheid en zedelijke kracht? Het wil er bij mij niet in. Natuurlijk, er zullen onder de immigranten ook wel voor onze natie schadelijke elementen zijn geweest. Maar dat de komst der Zuidelijken als geheel, omdat die menschen — in kleeding en manieren — nu, laat ik maar zeggen wat fleuriger waren, dan men hier gewend was, een slechten invloed heeft gehad, dat kan toch eigenlijk alleen hij denken, die nog steeds bevangen zit in het meelij-wekkende Braakensiek-geloof, dat er geen emblemen te bedenken zijn voor een man van strenge denkbeelden en een rigoristische levensopvatting dan een stropdas en een besteedster.

Trouwens, de feiten geven een heel ander geluid. Hier is er een: „In den Leycesterschen tijd", zegt Mr. S. Muller Fzn., „als de heftige Zuid-Nederlandsche vluchtelingen den baas spelen te Utrecht", begint in de oude bisschopsstad een hervorming, „die denken doet aan het régime van Savonarola te Florence. Alle publieke vrouwen worden de stad uitgezet; de kermis wordt afgeschaft, ja het dansen verboden. De volksgebruiken op St. Maartensavond (10 November) — klokgelui en het loopen der straatjongens met brandende fakkeltjes — wordt verboden als afgoderij, en (heuchelijker gevolg!) bij het straffen van misdadigers eischen de predikanten zachtere praktijken ³⁾". Me dunkt, wie zoo optreedt kan toch moeilijk aanhanger van een laxe moraal worden genoemd! Maar wellicht vindt ge dezen, toch slechts lokalen gang van zaken als bewijs

¹⁾ G. BRANDT, *a. w.*, D. I, bldz. 406.

²⁾ Vgl. R. FRUIN, *Uittreksel uit Fr. Dusseldorpij Annales* ('s-Grav. 1894), bldz. 114.

³⁾ S. MULLER. FZN., *a. w.*, bldz. 435.

mijner uitspraak niet overtuigend genoeg? Laat ik dan een tweede mogen geven in de algemeene overweging, dat — zooals ik U straks nog nader zal hebben te toonen — onze immigranten in de arminiaanschen strijd van het begin der 17e eeuw in overgrootte meerderheid aan de zijde der contra-remonstranten hebben gestaan. En wat wil dat nu zeggen? Immers niet anders dan dit, dat ze niet slechts voorstanders der praedestinatieleer zijn geweest, maar daarnevens ook mannen en vrouwen, die den strijd hadden aangeboden tegen, om met Troeltsch te spreken: „gegen die Weltlichkeit eines . . . der Askese widerstrebenden Volkes 1)“.

Waarlijk geen „ad patibulum“ doet hier de immigratie recht. Veeleer past in deze op haar de tegenstelling, in ander verband door Hooft eens aldus onder woorden gebracht: „Sij zagh wat dertel, maer zij was niet onbeschaemt.“

Tot op dit oogenblik wijdde ik nog in 't geheel geen aandacht aan de vraag: hoe onze vreemdelingen, bij hun komst hier te lande, ontvangen en bejegend zijn. Thans echter mag ik haar niet langer achterwege laten. Niet slechts omdat belangstelling in het onderwerp, dat wij bespreken, haar noodzakelijk doet opkomen, maar vooral wijl hare beantwoording ons in staat

1) E. TROELTSCH, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, H. II (Tübingen 1912) S. 785 Anm. 426, op bldz. 786. Terecht wijst E. T. KUIPER, *a. w.*, bldz. 10, 11, er op, dat men in deze niet te veel waarde moet hechten aan Bredero's schildering van den Spaanschen Brabander. Al kwam het type in de tweede helft der 16e eeuw veel in Antwerpen voor (Vgl. H. PIRENNE, *op. cit.*, T III² p. 281) en al zal 't dus ook onder de immigranten zeker niet ontbroken hebben, Jerolimo als hun gekarikaturiseerden representant te beschouwen gaat toch zeker niet aan. Litteratuur- en tooneel-archivarissen en -predikanten van tegenwoordig zijn immers ook slechts gefantaseerde wezens, wier teekening meestal zelfs geen enkelen trek met de werkelijkheid gemeen heeft! Trouwens, wat weten we eigenlijk voor vasts aangaande de bedoeling, die Gerbrandt Adriaensz met zijn beroemde creatie heeft gehad. Kalf ziet er een moralisatie in. Jonckbloet acht haar een persiflage op Rodenburg. Prinsen beschouwt ze min of meer als een zelfbevrijding.

Evenmin mag m. i. teveel geconcludeerd worden uit 't geen MARNIX VAN ST. ALDEGONDE te lezen geeft in zijn: *Trouwe Vermaninge aende Christelike Gemeynten van Brabant, Vlaanderen, Henegou, ende andere omliggende landen* (1589) (in J. J. VAN TOORENENBERGEN, *a. w.*, D. 1, bldz. 491 vv.) bldz. 537, 538. Waar de ons bekende feiten de daar gegeven beschouwingen niet bevestigen, zal de oud-burmeester van Antwerpen in deze wat teveel hebben toegegeven aan den drang naar krachtig zeggen en generaliseeren, dat elke massa-bewerking licht eigen is.

stelt het beeld, dat wij ons van de immigratie pogen te maken, in een gewichtig opzicht te vervolledigen.

Op 't eerste gezicht laat de ontvangst, die den exulanten in onze Zeven Provinciën te beurt viel, niets te wenschen over.

Nog eer zij de grenzen overschreden hadden hielden de Gereformeerde Kerken, om in den nood der onbemiddelden onder hen te voorzien, een collecte ¹⁾. En toen zij kwamen — het bleek trouwens reeds uit hetgeen ik U tot dusver meedeelde — kwam bij burgerijen en bij magistraten, een zelfde welwillende gezindheid aan den dag. Uit het beschikbaar stellen van huizen en werkplaatsen, het openstellen van de gilden en uit menige bevordering van de door hen uitgeoefende bedrijven ²⁾.

Toch bleek op den duur, bij een deel der burgerij, die vriendelijkheid in waarheid niet zóó groot te wezen als zij er in den aanvang uit zag. Toen kwam n.l. te zien, dat zij — op den keper beschouwd — toch nogal vrij zelfzuchtig was. Zij wilde wel gaarne, ter vermeerdering van de welvaart des lands, van de krachten en den ijver der immigranten gebruik maken. Maar hen als medeburgers van gelijken rechte als de oorspronkelijke bewoners dezer Noordelijke provinciën te bejegenen, daarvoor voelde ze niets. Zoo werd in de industrie, gelijk wij zagen, hun werk in niet geringe mate op prijs gesteld. Toen de rotterdamsche handel een beurs wilde oprichten kwam het aan den dag: hun commerciële kennis en relaties wilde men niet minder gaarne de erkenning geven, welke die verdienden. Maar de leiding moest toch op elk gebied aan de Hollanders en Zeeuwen blijven ³⁾. Hoort maar hoe Usselincx in zijn tijd klaagde: „'t is waer, dat eenighe van de uutgewekene hier wel sijn; ende sij hebben oock ghehouden, dat dit haer vaderlant was, alhoewel dat de daad anders wijst; want sij en werden

¹⁾ J. J. VAN TOORENENBERGEN, *a. w.*, D. I, bldz. LXXVII, n. 1.

²⁾ S. MULLER FZN., *a. w.*, bldz. 421, 422, en 't geen door mij werd meedeeld aangaande de industriële opleving, die de immigranten te Leiden hebben teweeggebracht. — Behalve uit zulke economische motieven werden de vluchtelingen ook uit overwegingen van godsdienstig-zedelijken aard naar Holland gelokt. Bijv. in het geschrift van Marnix, dat ik vermeld heb bldz. 37 n. 1.

³⁾ *Onze Eeuw*, Jrg XVI, D. III, bldz. 73; P. BOR, *a. w.*, D III, B. XXI, fo. 63; A. KLUIT, *Historie der Hollandsche Staatsregeering*, D. II (Amst. 1803) bldz. 202.

niet anders als vremde gehouden ende nergens in ghekent, niet meer als Franchoyzen, Engelschen, Hoochduytschen oft andere natiën ¹⁾. Doch liever nog, laat ons eens nagaan welke strijd er, vooral in het Leycestersche tijdvak, gevoerd is over de verkiesbaarheid der exulanten voor de regeeringsfuncties.

Het laat zich verstaan, dat de vraag naar die verkiesbaarheid — en dat zelfs al spoedig nadat de immigratie in hoofdzaak haar beslag had gekregen — aan de orde kwam. Onder de uitgewekenen bevond zich menigeen, van wien — krachtens zijn verleden — zoowel bekwaamheid als routine in zaken van regeering en administratie kon worden verwacht! Waarom zou men zich dan van dier mannen diensten ten nutte van het gemeene best niet pogen te verzekeren. Intusschen: nauwelijks had zich de neiging om dienovereenkomstig te gaan handelen vertoond, of er openbaarde zich van de zijde der Noordelijke magistraten tegen haar een beslist en hardnekkig verzet. Niet-tegenstaande al wat Rotterdam aan de immigranten te danken heeft gehad, neemt de vroedschap dier stad 24 Januari 1591 het besluit alleen „goede patriotten, wesende ingeborenen van den Lande” in de bestuurscolleges te dulden, onder de uitdrukkelijke verklaring, dat dat besluit zich richtte tegen de „Vlamingen of andere vremde personen ²⁾”. En denkt niet, dat onze groote handelsstad in dat opzicht alleen stond. De Staten van Holland stelden zich op precies hetzelfde standpunt. Toen burgemeesteren en regeerders van Amsterdam in October 1585 in de gewestelijke vergadering toelating verzochten voor hun pensionaris Mr. Jan van de Werke, luidde 't antwoord, vriendelijk maar beslist: wijl de betrokkene een Brabander is, is 't ons onmogelijk hem te aanvaarden ³⁾. En draaide om dezelfde kwestie eigenlijk ook niet de geheele zaak van Gerhardt van Prouinck, „ghenoemt van Deventer”, toen

¹⁾ Aangehaald bij J. H. DE STOPPELAAR, *a. w.*, bldz. 75.

²⁾ *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 5e R., D. I, bldz. 83. In Veerè kwam de vraag of de in 1580 daarheen gevluchte Oostendenaars aan de regeering deel mochten hebben, ook eerst ± 1613 ter sprake; zie *Handelingen v. h. 25e Ned. Taal- en Letterk. Congres te Gent* (1899), bldz. 285.

³⁾ *Resoluties van de Staten van Holland en Westvriesland*, sub 30 Oct. 1585, 20 Nov. 1585.

deze in 1586, in zijn kwaliteit van burgemeester van Utrecht, zitting wilde nemen in de Generale Staten? Vijftien dagen hebben onze Hoogmogenden toen gewijd — 't verband eischte haast een ander woord! — aan de vraag of zij dezen, misschien wat hoogmoedigen en heerschzuchtigen, maar tegelijk toch zeker bekwamen, oprechten en vaderlandslievenden man in hun vergadering konden toelaten, en tal van onderwerpen — in verband met zijn verleden, met zijn vermogen, met zijn uitlatingen — zijn daarbij ter sprake gekomen. Maar de zaak, die tenslotte voor het besluit dat zijn mandatoren een ander moesten afvaardigen, den doorslag gegeven heeft, was toch deze: dat hij „buyten die noch overentsige provinciën geboren” was ¹⁾.

Maar waarom nu, in deze en dergelijke gevallen, van de zijde dier hollandsche regenten zulk een onwelwillend optreden? Als wij er ons toe bepalen den staat van zaken in deze te beschouwen zooals hij zich uitwendig voordoet, behoeft er omtrent het antwoord op die vraag geen oogenblik aarzeling te bestaan. Bijna zoodra we hem bezien vinden wij dan deze conclusie, dat het den Hollanders en Zeeuwen vooral te doen was om handhaving van het bestaande recht. Ook andere argumenten komen in hun redeneeringen over de betrokken aangelegenheid wel voor. Nu heet het bijv. dat Vlamingen en Brabanders immers onbekend zijn met de „regten en costumen des lands en de humeuren der inwoners” ²⁾. Dan worden ze weer gevaarlijk genoemd, wijl „staatzuchtig van aard en ambtsjagers”, of niet „ernsthaftich, bestandich ende vreedzaam” genoeg, en „onrustich” ³⁾. Of ook: men vreest, dat 't volk hun regeermacht niet zal verdragen. Of dat, wanneer door hun beleid de zaken eens misliepen, de schuldigen eenvoudig weer weg zouden trekken en ons met de taak om het gestrande schip

¹⁾ P. BOR, *a. w.*, D. III, B. XXI, fo. 60, 63, 67, 68, B. XXII, fo. 44; E. VAN REYD, *Oorspronck ende Voortganck vande Nederlantschen Oorloghen* (Arnh. 1633), bldz. 136, 137; *Pamflet Thystus* no. 453; P. L. MULLER, *De Staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zijner wording* (Haarlem 1872), bldz. 374, 375; R. BROERSMA, *Het tusschenbestuur in het Leicestersche tijdvak* (Goes 1899), bldz. 50 vv.

²⁾ *Kronyk van het Historisch Genootschap*, Jrg XIV. (1858), bldz. 176—178.

³⁾ A. KLUIT, *a. w.*, D. II bldz. 201, 202.

opnieuw vlot te brengen zouden laten zitten ¹⁾). Maar als de officiële wereld aan het praten ging, dan klonk er toch nog een andere toon. Dan zat het hem feitelijk vooral op de privilegieën vast ²⁾). En met name op een privilege, dat 7 Mei 1555 door keizer Karel V aan Holland, en 2 November daaraanvolgende door Filips II aan Utrecht gegeven werd en waarbij bepaald was, dat voortaan in de gewesten, waarvoor het gold, drie categorieën van personen voor de verschillende „officieën van den Lande” onbenoembaar zouden wezen. N.l. wie de landtaal niet machtig was; buiten zijn Majesteits landen geborenen, en zij die afkomstig waren uit een provincie, die een zelfde exclusivisme zijnerzijds ook in practijk bracht ³⁾).

Echter, door dat op te merken, heb ik U den wortel der zaak nog niet blootgelegd. Peilen wij dieper, dan stuiten wij op een —laat ik voorshands althans het enkelvoud maar gebruiken— heel ander conflict.

Ten bewijze dier meening aan te voeren, dat in de gesignaleerde moeilijkheden een beroep op het genoemde privilege slechts pro forma kan hebben plaats gehad, wijl het toch feitelijk geen hout sneed, laat ik maar na. Logisch ware er m. i. niets tegen in te brengen. Immers een privilege was een verklaring van den landsvorst, waarin deze terwille zijner onderdanen zichzelf en den hem ondergeschikten ambtenaren zekere gedragslijn voorschreef; geen algemeene wet, waaraan ook de andere magistraten in zijn gebied gebonden waren ⁴⁾). Echter, zulk een strikte interpretatie der keizerlijke bepaling was de geldende nu eenmaal niet ⁵⁾). En daarom lijkt het mij historisch

¹⁾ H. A. ENNO VAN GELDER, *De levensbeschouwing van C. Pzn. Hooft* (Amst. 1918), bldz. 156, 157.

²⁾ *Resoluties van de Staten van Holland en Westfriesland*, sub 30 Oct. 1585.

³⁾ S. J. VAN GEUNS, *Proeve eener Geschiedenis van de toelating en vestiging van vreemdelingen in Nederland tot het jaar 1795* (Schoonhoven 1853), bldz. 95—98.

⁴⁾ In den strijd over de toelating van Mr. Jan van de Wercke als pensionaris van Amsterdam werd door den magistraat dezer stad deze argumentatie dan ook gebruikt.

⁵⁾ 8 Nov. 1556 besloten de Staten van Holland bijv. twee Brabanders te schorsën, die tot boden waren aangesteld, totdat er onderzoek zou gedaan zijn of en hoe in Brabant uitheemschen tot boden werden geadmitteerd; S. J. VAN GEUNS, *a. w.*, bldz. 96, 97.

niet geoorloofd reeds uit het feit, dat zij te berde gebracht werd, te concludeeren, dat onze regenten in de genoemde aangelegenheden toch inderdaad nog door andere motieven werden geleid, dan oppervlakkig 't geval leek te wezen.

Des te meer nadruk meen ik echter in het onderhavige verband op een ander argument te mogen leggen.

Uitte zich het verzet tegen de benoembaarheid der Vlamingen en Brabanders, dat ik U heb laten zien, niet èn op zeer willekeurige manier, èn als een terugkeer tot een reeds min of meer verlaten standpunt? Zelfs een vriend van de regentenpolitiek als Wagenaar is geweest, kan het niet ontkennen ¹⁾. Als in Juli 1585 een deputatie namens de Staten aan koningin Elizabeth van Engeland gaat verzoeken over de nederlandsche gewesten, zoo al niet de souvereiniteit, dan toch de protectie te willen aanvaarden: wien laat men dan namens haar het woord voeren? Een zekere Josse van Meenen! Maar wat was dat voor een man? Een uitgeweken Vlaming! En dat niet-tegenstaande mannen als Paulus Buys en Jan van Oldenbarnevelt mee tot het gezantschap behoorden ²⁾! Ja, nog sterker! In denzelfden tijd, dat de Staten van Holland zich zoo onverzettelijk te weer stellen tegen de erkenning van Jan van de Wercke, den Mechelaar, als pensionaris van Amsterdam, zien zij het rustig aan, dat Leiden en Rotterdam een inwoner van de provincie Utrecht, en Dordrecht, Delft en Gouda zelfs Zuid-Nederlanders met het pensionarisschap belastten ³⁾. Maar is nu zoo iets denkbaar zonder dat zich achter de voorgegeven beweegredenen tot handelen nog andere verborgen?

Doch waarin zullen wij die dan te zoeken hebben?

Zonder twijfel in de motieven, die het standpunt der Noordelijke regenten bepaalden ten opzichte van dien politie-

¹⁾ J. WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*², D. VI II (Amst. 1770) bldz. 251; vgl. P. L. MULLER, *a. w.*, bldz. 409—411; R. BROERSMA, *a. w.*, bldz. 57, waar het besluit der Staten-Generaal in zake Prouninck verstandig heet, maar er geen rechtsgrond voor wordt aangevoerd.

²⁾ W. VAN EVERDINGEN, *Het leven van Mr. Paulus Buys* (Leiden 1895), bldz. 119.

³⁾ *Pamflet Thysius* no. 453; *Kronyk van het Historisch Genootschap*, Jrg X (1855) bldz. 235, 236.

ken strijd, die het Leicester-tijdperk tot een der meest verwarde episoden in onze vaderlandsche geschiedenis heeft gemaakt.

Toen al spoedig na den dood van Prins Willem de burgerij van Utrecht kans had gezien, in de worsteling, die zij al sedert onheuglijke tijden tegen de geestelijkheid en den adel van het Sticht had gevoerd, een aanmerkelijk voordeel te behalen, is die strijd begonnen. Als een lokaal conflict dus tusschen een aristocratische en een democratische bevolkingsgroep. Maar weldra was hij verre van plaatselijk meer, en had hij bovendien een geheel ander karakter aangenomen. Terwijl de mannen van het oude regime zich vrij nauw aan Holland aangesloten hadden, voelde de nieuwe état-major op het Stichtsche schip, ten einde zijn verkregen positie te handhaven, veel meer voor toenadering tot de andere gewesten en dus tot de Generaliteit. Straks trad hij zelfs in het krijt voor het denkbeeld, dat die Generaliteit in ons staatsgeheel toch aanspraak mocht doen gelden op een vrij wat invloedrijker plaats, dan zij tot op dat oogenblik innam. Onze machtigste provincie, niet gezind zich te laten kortwieken, dadelijk aan 't front-maken daartegen! En ziedaar na niet zoo langen tijd de Zeven Provinciën in twee, elkaar heftig bestrijdende partijen verdeeld! Een hollandsche, verdedigster van een zeer streng doorgevoerd provincialisme, van de autonomie van elk gewest à outrance! Een andere, die opkwam voor het ideaal eener nationale eenheid.

Welnu, in dien strijd zoek ik nu de diepste oorzaak, waarom onze regenten na de komst der Vlamingen en Brabanders van toelating dier mannen tot de regeeringsambten zoo afkeerig zijn geweest. Om verschillende redenen schaarden zich die uitgewekenen, niet gewend om geen partij te kiezen, althans zeker in groote meerderheid ten aanzien van de aanhangige vraag met beslistheid aan de zijde der voorstanders van de Generaliteit. Eerstens moeten zij zich diep gekrenkt hebben gevoeld door de politiek, die Holland en Zeeland ten opzichte van de gewesten, waaruit zij afkomstig waren, destijds volgden; een

reine Kaïnspolitiek ¹⁾. Maar ook al ware dat niet het geval geweest, dan zouden onze exulanten zich toch nog wel van partij kiezen voor het hollandsche kamp hebben onthouden. In het Noorden was de politieke samenvoeging der verschillende nederlandsche gewesten onder één hoofd, in de dagen van Leicester's gouvernement nog maar van jongen datum. Tot een nationaal samengroeien der landsdeelen was het daar nog nauwelijks kunnen komen. Derhalve laat zich in die streken zulk een opleving van provincialisme, ook nadat er reeds bloesems van een hoopvoller seizoen te zien waren geweest, wel verklaren. Heel anders echter in de Zuidelijke provinciën. Daar hadden de toestanden reeds aanmerkelijk langer tijd gehad om zich te consolideeren. Daar had bovendien het ideaal van „l'état Bourguignon” zijn centraliseerenden invloed ook veel intenser te werk kunnen stellen. Dies had zich daar ook werkelijk het besef reeds eenigermate in de gemoederen geworteld, dat men niet deels Vlamingen, deels Brabanders, deels Henegouwers, maar dat men in de eerste plaats Nederlanders was. Ja, wie uit die streken kwam was het provincialisme te boven. Zooals Prouninck, de reeds genoemde Brabantsche burgemeester van Utrecht, het te boven bleek te zijn, toen hij 23 October 1587 namens zijn magistraat, waardig, schoon niet zonder een trilling van hartstocht, aan de Staten van Holland schreef: „Tegen Gods Woord, tegen nature, tegen eere, verbond, trouw en eed”, noemt men vreemdelingen „onze geloofsverwanten, die onder éénen Heere, onder één maagschap, onder één wet, in één land, in één spraak gewonnen en opgevoed, met ons één zaak hebben aangenomen, en wien wij bij eede verbonden zijn alle vriendschap en hulp te bewijzen ²⁾”.

Maar hij had goed praten! Of liever, juist omdat hij en ande-

¹⁾ P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*², D. II (Leiden) bldz. 245; R. FRUIN, *Verspreide Geschriften*, D. III, bldz. 129, 130, 151.

²⁾ A. KLUIT, *a. w.*, D. II, bldz. 403—405. Opmerkelijk kwam dat gevoel van nationale eenheid ook op de nationale synode van Dordrecht van 1578 tot uiting; zie P. BIESTERVELD en H. H. KUYPER, *a. w.*, bldz. 128 sub 7. — In het buitenland voelden alle bewoners der Zeventien Gewesten zich destijds reeds algemeen één; zie H. PIRENNE, *La nation Belge* (Brux. 1900), p. 15.

ren zoo praatten hadden zij het bij de hollandsche heeren zóó grondig verkorven, dat deze niet konden nalaten hun op den weg naar de officiën, door middel van dat weer eens opnieuw voor den dag gehaalde privilege van 1555, zonder eenig gevoel voor wat die Zuidelijken voor het gemeenschappelijk belang hadden gedaan en gedragen, den pas af te snijden.

Of schulde er bij die bereidheid om de uitgewekenen vrij in onze provinciën te laten wonen en „trafiqueeren”, gepaard aan de weigering om hen te laten deelnemen aan de regeering van stad en land, al te met tenslotte toch een nog ander addertje onder het gras?

Het kost mij niet veel moeite U er het bewijs van te leveren, dat dat metterdaad het geval is geweest.

Als ge na poogt te gaan hoe onze noord-nederlandsche bevolking op de komst der Vlamingen en Brabanders heeft gereageerd, stuit ge niet op twee slechts, maar op drie soorten van uitingen. Behalve die geest van welwillendheid en dat non-possumus der magistraten, waarvan ik U reeds sprak, vertoont zich in de bronnen ook een min of meer boosaardige wrevel.

In allerlei gestalten zelfs heeft die ons vaderlandsche leven doorkruist. Soms kwam ze voor den dag met al de koele ingehoudenheid van een regent. Bijv. als Oldenbarnevelt voor zijn rechters verklaart „dat hij altijts die vreeze gehad heeft, dat de meeste swarigheyden die de landen in de religionszaeken hebben, meest door de vreemdelingen veroorzaekt zouden wesen ¹⁾”. Of als Corn. Pzn. Hooft in zijn Sommier discours op den tegenwoordigen Staet van den Lande (1611) over achteruitzetting van zijn Noordelijke landgenooten klaagt en zegt: „Waeromme soude men dan dese, insonderheydt dye professie doen van de religie, de zaecke nyet zoo wel betrouwen, als dije andere? Ten waere dat ment hielt voor een inhabiliteyt ofte maledictie, een Hollander geboren te wesen, gelijk wel geseyt is, dat se nyet zoo godtvruchtich ofte yverich zijn als dye van

¹⁾ *Berigten van het Historisch Genootschap*, D. II, 2e St. (Utr. 1849) bldz. 251. Geheel dezelfde opinie bij H. DE GROOT, *Verantwoordingh vande wettelijke Regieringh* (Parijs 1622) bldz. 89, 93—95.

Brabandt, Vlaenderen, etc 1)”. Een ander maal openbaarde zich datzelfde gevoelen in de langdradige rijmelarijen van een gelegenheids-pamflettist. Bijv. in de Eenvuldighe waerschouwinghe aen de ghevluchte Vreemdelinghen, waarin de Doopsgezinde auteur in een zestal coupletten, die alle eindigen met den regel: „Wat stercke beenen zijn 't, die weelde konden draghen” de immigranten o. a. aldus aanspreekt:

„Ghij vreemde Nacy van, Vlamingen en Brabanders,
Die nu bij de Hollanders, maken een quaet gerucht,
..... Zijt vreed'saem waer gij woont,
Soo ghij 't oock niet en doet, ghij sult U selfs ontchieren,
Stater wat op dat ghij, niet wel lijden en kondt,
Maect daerom gheen oproer, dat sijn al quae manieren” 2).

Of ook, hij zocht — die wrevel — zijn weg in de litteratuur, liet Vondel in zijn Haec libertatis ergo, aangaande den hollandschen leeuw verklaren:

„Zijn mond roept, dat hij heeft Voor 't Vaderland gevochten,
En niet zijn tuin alleen voor Bogerman gevlochten,
Voor Waal of Vlaming, die 's lands ingeboren tergt,
Van wien hij, in zijn nood', is zacht geherrebergd 3)”;

legde den hoofdpersoon van den Palamedes in betrekking tot Calchas deze woorden in den mond:

„Hij is een vreemdeling, ja een Trojaan geboren,
Noch kent de zeden niet, die tot ons land behooren,
Noch wat ons welvaart eischt..... 4)”;.

1) C. PZ. HOOFD, *Memoriën en Adviezen* (Utr. 1871), bldz. 27.

2) *Pamflet Thysius* no. 1171. Hiertegen *Pamflet Tiele* no. 1551: Het Loon van den Brouwer, voor zijn werck 't onrecht ghe-naemt Eenvuldighe waerschouwinghe. Van dergelijke strekking als dit laatste: Seignoor's Bommeken (*Pamflet Knuttel* no. 2534; *Tiele* no. 1378).

3) JOOST VAN DEN VONDEL, *a. w.*, D. II, bldz. 452.

4) JOOST VAN DEN VONDEL, *a. w.*, D. II, blz. 150. Niet alle, over vreemdelingen sprekende plaatsen mogen uiteraard op de Vlamingen en Walen betrokken; vgl. E. T. KUIPER, *a. w.*, bldz. 11. Er waren ook Westfalen en anderen toegestroomd. Maar in verband met de remonstrantsche twisten is vreemdeling en Zuid-Nederlander toch 't zelfde.

of hulde zich in Nestor- en Agamemnon-gestalte en sprak, bij de opvoering van Samuel Costers Iphigenia in de Duytsche Academie te Amsterdam zijn maledictie uit over de menschen, die

..... „daerom U dus alleen maar stijven,
Omdat ghij de ghemeent' zou helpen op der loop,
Om ons, wanneer wij dan zoo laghen over hoop,
Door vreemdelingen en misnoegent volck te dringhen ¹⁾”.

Maar onverschillig op welke manier hij zich hooren liet, het was altijd het zelfde deuntje: lastposten zijn die vreemdelingen, die ons hier den boel zijn komen bederven!

Wijst nu echter die stand van zaken niet duidelijk op de aanwezigheid van nog een tweede antagonisme tusschen, althans een deel der oorspronkelijke bevolking van Holland en de immigranten? Naast of in verband met dat reeds beschrevene van nationalen of provincialistischen aard! Misschien zelfs wel min of meer als wortel daarvan?

Ja, behalve dat de partij, die in de geschiedenis onzer republiek doorgaans den toon heeft aangegeven, de uitgewekenen graag op een afstand hield omdat zij hun sympathie gegeven hadden aan de Uniepartij, kon zij hen klaarblijkelijk ook niet zetten, wijl zij toen ter tijd de kern der Gereformeerden in ons land hebben gevormd.

Of gaat die conclusie uit de aangehaalde uitingen te ver? Voor geheel uitgesloten hebben wij die mogelijkheid niet te houden. Er is natuurlijk geen werkzamer middel om in de publieke opinie stemming tegen een persoon of een groep van menschen gaande te maken, dan een voortdurend hameren op het aambeeld, dat die persoon een indringer is, dat zulk een groep voor 't grootste deel uit vreemdelingen bestaat. En daarom, ondenkbaar dat de tegenstanders der Gereformeerden de werkelijke verhoudingen in deze wat hebben gekleurd door

¹⁾ R. A. KOLLEWIJN, *Samuel Costers Werken* (Haarlem 1883) Iphigenia, regel 859 vv.

omvang en invloed van het uitgewekenen-element in het vijandelijke kamp eenigszins te overdrijven, is het in allen gevalle niet zóózeer, dat er met de kans in 't geheel geen rekening moet worden gehouden.

Met dat al: in werkelijkheid lijkt mij hun beeld toch niet noemenswaard verteevend. Natuurlijk, niet alle exulanten zijn Gereformeerd geweest. Van Roomsch-Katholieken onder hen sprak ik reeds. Doopsgezinden hebben aan den uittocht ook deelgenomen. En de Antwerpenaars, die na de inname der stad het eerst hun pas geteekend kregen waren Lutherschen ¹⁾. Maar de feiten laten toch niet den minsten twijfel, of die andersdenkenden zijn — de beweging in haar geheel genomen — maar heel spaarzame uitzonderingen geweest, en de massa der immigranten stond de zwitsersche en bepaaldelijk zelfs de geneefsche reformatie voor. De overgrootste meerderheid onder hen was met hart en ziel calvinist.

In twee tijdperken onzer geschiedenis trad dat vooral duidelijk aan den dag.

Vooreerst in de reeds meer ter sprake gekomen Leicesterperiode en het daarbij nog aansluitende begin der negentiger jaren van de 16e eeuw. Nauwelijks had Elizabeths gunsteling; wiens naam die draagt, het raadzaam geacht een Gereformeerden-vriendelijke politiek te gaan voeren, of hij vindt vooral Zuid-Nederlanders bereid, om hem — zelfs bij zulk een gewaagde onderneming als de aanslag op Leiden in 1587 — met alle macht te steunen ²⁾. Als in 1592 de strubbelingen met Herman Herberts, waaronder het kerkelijk leven van Gouda zoo lang geleden heeft, weer eens opnieuw zijn opgevlamd, dan is het een immigrant, die zich aan de pastorie aanmeldt teneinde

¹⁾ J. L. M. EGGEN, *a. w.*, bldz. 33, 34, 37. Hetgeen daar op bldz. 35 op autoriteit van S. Blaupot ten Cate wordt meegedeeld heeft betrekking op de emigratie tijdens Alva en doet in dit verband dus niet ter zake. Vgl. ook *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* N. S., D XV (1918) bldz. 49, 51, n. 1; G. BRANDT, *a. w.*, D. I (Amst. 1671) bldz. 707 en *Pamflet Tiele* no. 1551, waar gezegd wordt: gij, schrijver van de Eenvuldighe waerschouwinghe (*Pamflet Thysius* no. 1171) zijt zelf een Doopsgezinde immigrant.

²⁾ Zie FRUINS beoordeeling van W. BISSCHOP, *Verhandelingen over de woelingen der Leicestersche partij binnen Leiden* in diens *Verspreide Geschriften*, D. IX bldz. 59.

bezwaren kenbaar te maken; over 't algemeen, dan zijn het vlaamsche mannen, die daarbij de hoofdrol spelen ¹⁾). Brabant-sche en vlaamsche geloovigen evenzeer maken, als in de Pieterskerk onzer oudste academiestad het Avondmaal zal worden uitgereikt, het aantal dergenen, die aan de heilige handeling komen deelnemen zóó groot, dat Dusseldorp zich in zijn Annalen deze ranzige opmerking kan veroorloven: ze drin-ken in dat riool van Nederland — zooals hij Leiden, juist om de tegenwoordigheid van zooveel vreemdelingen daar ter stede, noemt — bij zulk een gelegenheid heele vaten wijn leeg ²⁾). Ja, gaven de exulanten niet reeds in 1579 van die sympathie voor zuiver-Gereformeerd belijden en optreden blijk, toen vooral uit hen de vijf à zeshonderd man werden gerecruteerd, die na de afzetting van Pieter Cornelisz, den predikant, die zich zoo krachtig verzet had tegen inmenging der overheid in de aange-legenheden van den Leidschen kerkeraad, elken Zondag te Voorschoten naar de preek gingen ³⁾)?

Doch ik moet, behalve van deze Leicesterperiode, ook nog van een anderen tijd spreken. Van dien der remonstrantsche en contra-remonstrantsche twisten. Misschien is dat bevreemdend. Immers het hoofdmoment der immigratie ligt dan reeds een kwart eeuw achter den rug. Niettemin is het zoo. Doordat de uitgewekenen zich nogal sterk op zichzelf hielden en in hoofdzaak onderling trouwden ⁴⁾, werd het vreemdelingen-element slechts zeer geleidelijk door de oorspronkelijke bevolking van deze gewesten geabsorbeerd en is er van een afzonderlijk standpunt daarvan ook in zulk een laten tijd nog wel zeer ter dege sprake ⁵⁾.

Welnu, stel nu zulk een onderzoek in, dan vindt ge zonder moeite dit resultaat: de immigratie is, sedert het vertrek van

¹⁾ HERMAN HERBERTS, *Naerder verklaringhe (Pamflet-catalogus Rogge*, bldz. 12 no. 6); J. HANIA, *Wernerus Helmichius* (Utr. 1895) bldz. 204 vooral n. 4.

²⁾ R. FRUIN, *Uittreksel uit Fr. Dusseldorpii Annales* ('s-Grav. 1894), bldz. 217.

³⁾ CH. M. DOZY, *Kerk en Staat te Leiden in Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1897/98, bldz. 25.

⁴⁾ *Pamflet Knuttel* no. 3735 in de Voor-reden sub no. 3.

⁵⁾ J. C. NABER, *De Staatskunde van Johan de Wit* (Utr. 1882), bldz. 15 meent dien invloed zelfs nog in 1650 te kunnen aanwijzen.

den engelschen landvoogd, op religieus en kerkelijk gebied zichzelf volkomen gelijk gebleven. Immers in het geschil, dat op de dortsche synode beslist is, stond zij — naar de berichten, die wij dienaangaande hebben — steeds met overtuiging aan de zijde van het contra-remonstrantisme.

Ziet maar weer eens naar Leiden. Nauwelijks was daar de strijd in de universitaire wereld goed begonnen, of het heet reeds — in een brief, waarin Helmichius daarover rapport doet: „De Vlamingen zijn heel ongerust ¹⁾”. En vijf jaar later blijkt die liefde voor het gomarisme nog veel duidelijker. Werden in 1610 de arminiaanschgezinde Ds. van den Borre en de vier mannen, die onder de ouderlingen zijn zijde hielden, niet dagelijks — totdat de overheid er „publicato edicto” een stokje voor stak — door disputeergrage uitgewekenen, waar zij zich ook bevonden, aangeklampt, om over de aangelegenheden van den dag een debat te beginnen ²⁾”. En wat gebeurde er in dien zelfden tijd des Zondags gedurig in de St. Pieterskerk? Wel had Fransiscus Dusseldorp, die 't ons vertelt, recht om te zeggen: „mirum erat videre”! Zoo dikwijls de dienstdoende predikant er den kansel beklom om zijn werk te beginnen, zag hij — al naar hij gomarist of remonstrant was — een deel van zijn gehoor het kerkgebouw weer verlaten. „Si gummarista”, deden het de burgemeesters, de schepenen en de ingeborenen. En — waar het in dit verband voor ons het meest op aankomt — was het een arminiaan, dan — zegt hij, ook al voegt hij daar niet bij wat hij aangaande dat andere geval verzekert, n. l. dat de uittocht plaats had „ut diabolo viso” — was het een arminiaan, dan ruimden de vreemdelingen het veld ³⁾.

¹⁾ *Werken der Marnix-vereeniging*, S. III, D. IV, bldz. 243.

²⁾ H. C. ROGGE, *Brieven en onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert*, D. I (Utr. 1868) bldz. 120, 121. Een dergelijke ervaring deed Ds. Muykens in 1596 op; vgl. *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* N. S., D. XV (1918) bldz. 58. Mag ik niet een eigenaardige bevestiging van het hiervóór, op bldz. 35—37, door mij gezegde zien in dien op deze plaats speciaal vermelden „gecoleurden” mantel?

³⁾ R. FRUIN, *Uittreksel uit Fr. Dusseldorpii Annales* ('s-Grav. 1894), bldz. 436. Een zelfden geest toonden de immigranten ook door zich krachtig te verzetten tegen het beroep van Dwinglo; zie P. J. BLOK, *Geschiedenis eener Hollandsche Stad*, D. III ('s-Grav. 1916) bldz. 105.

Stond het nu echter alleen te Leiden zoo? Allerminst. We mogen aangaande den staat van zaken, die in dit opzicht in de hoofdstad te vinden is geweest, niet zulke aardige bijzonderheden kennen, vast staat toch dat ook in Amsterdam de taaigheid, waarmee daar voor het behoud van de confessie en voor een Gereformeerd kerkelijk leven gestreden is, niet in de laatste plaats aan Vlamingen en Brabanders is te danken geweest ¹⁾. En als wij opmerken hoe in Zeeland het feit, dat 't remonstrantisme daar altoos maar weinig invloed heeft gehad, samenvalt met een hoog percentage vreemdelingen onder de predikanten, die omstreeks 1600 daar gestaan hebben, maakt een verwijzing naar die provincie het drietal gronden dan niet vol, waarop we mogen verklaren, dat werkelijk — om nog eens den schrijver der *Annalen* te laten spreken — de uitgewekenen „Gommaro addictissimi” zijn geweest?

Maar dat was nu toch zeker nog wel dwingender reden voor de regentenpartij om hun maar een weinig goed hart toe te dragen, dan het feit dat zij, meer dan Holland, de Unie steunden! En op religieus gebied èn in zake de verhouding van kerk en overheid kwamen zij daardoor immers vierkant tegenover die regentenpartij te staan!

Deze toch moest juist niets van de Gereformeerde belijdenis en van het contra-remonstrantisme hebben. Jacobus Regius, die in 1578 lid der nationale synode van Dordrecht is geweest en twee jaar later als arbiter in de zaak-Coolhaes heeft moeten fungeeren, heeft zeker genoeg aanraking met haar gehad, om juist over haar te kunnen oordeelen. Welnu, hij deinst zelfs niet voor de krasse uitspraak terug, dat in zijn tijd het grootste deel der „primarii viri” van de republiek eenvoudig „verae religionis ignara, et disciplinae impatiens” was ²⁾.

Toch, dit religieuze verschil zal er nog niet 't meeste toe

¹⁾ F. L. RUTGERS, *Het Kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken* (Amst. 1882), bldz. 58.

²⁾ J. H. HESSELS, *a. w.*, T. II, no. 197. Moryson schrijft in het verhaal zijner reis van 1590: Great part of the States and cheefe men were thought to be Papists or Sectaries in hart, but most of the people and the banished men of Flaunders and Brabant were reputed sincere in the Reformed Religion; zie *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, D. XXXIX (1918) bldz. 282.

hebben meegewerkt om de vreemdelingen zulk een doorn in 't oog van die libertijnsche tegenpartij te doen zijn. Veel krachtiger heeft uiteraard de stand van zaken, die op het terrein der verhouding van kerk en overheid in die dagen gegroeid is, in die richting zijn invloed doen gelden.

Na al wat ik omtrent het overtuigd-Gereformeerde standpunt van het uitgewekenen-element heb gezegd, verwondert het U niet te hooren dat het reeds vrij spoedig in het kerkelijke leven van ons vaderland een invloedrijke positie begon te verkrijgen. Waren van het begin af onder de predikanten veel vreemdelingen geweest, eerlang vond men die vlaamsche en brabantische mannen ook op de zetels der ouderlingen en diakenen. En al hebben zij misschien in geen een kerkeraad, wat de quantiteit betreft, de meerderheid gehad, kwalitatief zullen ze omgekeerd wel dikwijls het meeste gewicht in de schaal hebben gelegd.

Maar was dat nu geen ramp voor de libertijnen? Immers, dat was toen al wel genoegzaam gebleken: hoe Calvijnscher, hoe vastberadener en taaier tegenstander tegen de pretensie, dat de magistraat zoo goed in kerkelijke als in burgerlijke zaken het beslissende woord had te spreken! En dies, nu die Vlamingen en Brabanders in de consistorie de eerste viool speelden was alle succes, waarmee men hen buiten 't stadhuis had pogen te houden, weer volkomen illusoir geworden en liet zich van de toekomst niets zoozeer verwachten dan een voortdurende strijd.

Of was aan dat gevaar door beslist optreden toch misschien nog te ontkomen? Aan pogingen daartoe heeft het in allen gevalle niet ontbroken. Was er gelegenheid om door besluiten den onzaligen stroom nog wat tegen te houden, dan werd zonder aarzeling ingegrepen. Zoo bijv. in 1597; toen, naar aanleiding van een door den kerkeraad opgemaakt predikantenviertal, waarop o.a. ook de namen van den Antwerpenaar Thysius en den Gentenaar Regius voorkwamen, in een ukase van burgemeesteren zonder eenige consideratie werd gedecreteerd: geen buitenlanders, zoolang er gekwalificeerde personen

in 't binnenland zijn¹⁾. En kon men niet dadelijk optreden, dan werden zoo veel mogelijk de denkbeelden bewerkt. Wie voor redeneering vatbaar was werd aangevat in deftige betoogen als die van den man, die in zoo menig opzicht het type van den libertijnschen regeerder geweest is, Cornelis Pietersz. Hooft²⁾. En de menigte, voor wie de verf er wat dikker opgestreken moest worden, hoorde van de planken:

„Het tweede dat nu meed de saken qualijck gaan,
Is datmen hier in plaats van Burgeren, geboren
Van ouder af-komst, en uyt goeden huysz' verkoren,
Maar vreemdelingen heeft, die 'r tieren ghelijck of
Ons landsman tot het ampt des Priesters was te grof,
En oft hij van de Goon gheen harsens had gekreghen”³⁾.

Intusschen, hoe men het probeerde, 't gewenschte resultaat is niet verkregen. Nestor, in Costers Iphigenia, had volkomen gelijk:

„Want 't quaadt is nu, o Vorst! te verd ghekropen in,
't Is int begin versuymt, doe was het voor te komen,
En nu ist veel te laat haar met ghewelt te toomen,
En onse schult ist, dat zij ons zijn boven 't hoeft⁴⁾”.

En zoo is toen rivaliteit tusschen ingeborenen en exulanten de vorm geweest, waarin zich naast de anthitese tusschen de

¹⁾ G. J. Vos, *Voor den spiegel der historie* (Amst. 1903), bldz. 39, 40.

²⁾ G. BRANDT, *a. w.*, D. I (Amst. 1671), bldz. 818, 819; D. IV (Amst. 1674), bldz. 153.

³⁾ R. A. KOLLEWIJN, *a. w.*, Iphigenia, regel 1618 vv. Niet alleen van de zijde der libertijnen echter ging het in zulke forsche termen. Ook de kansel maakte er zich aan schuldig. Al in 't eerste van den oorlog, vertelt ons H. DE GROOT, *a. w.*, bldz. 93, waren er predikanten, die de Staten „Staken” plachte te noemen. En op den duur zal hun terminologie er wel niet zachter op zijn geworden. Heerschte er onder de ballingen in het algemeen niet zekere minachting voor de regenten „Hans Brouwer, Hans Kaaskooper en Hans Meulder, die „soverein” heetten, maar feitelijk slechts de trekpoppen van hun pensionarissen zouden geweest zijn? Vgl. P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*²⁾, D. II (Leiden), bldz. 245. Uiteraard hebben er ook wel theologen tot het andere kamp behoord, bijv. Martinus Lydius; zie G. BRANDT, *a. w.*, D I (Amst. 1671) bldz. 724.

⁴⁾ R. A. KOLLEWIJN, *a. w.*, Iphigenia, regel 1590 vv.

particularisten en de voorstanders der Generaliteit ook die tusschen calvinisten en libertijnen heeft gemanifesteerd.

Doch het wordt tijd, dat ik voor onze gedachten, die langzamerhand over een vrij groot gebied zijn uitgezwermd, weer eens verzamelen ga blazen, en dat wij — als de staf na de manoeuvres — tenslotte nog een poging wagen om over de beteekenis der aanschouwde bewegingen en contra-bewegingen van feiten tot een samenvattend eindoordeel te komen.

Een communis opinio — zooals ik in mijn inleiding reeds zeide — is onder de auteurs, die zich tot dusver over dit punt hebben uitgelaten, ver te zoeken. Een enkele uitzondering — als bijv. Brandt, de schrijver van de bekende *Historie der Reformatie* ¹⁾! — daargelaten, hebben zij ongetwijfeld onpartijdig en ernstig naar de waarheid in deze gezocht. Niettemin zijn hun meeningen zeer verdeeld en loopen ze soms zelfs aanmerkelijk uiteen!

Gelukkig behoeft dat intusschen niet het gevolg te hebben, dat ik U lastig ga vallen met een aantal verwikkelde, dientengevolge vermoeiende en — wat nog erger is — vervelende of- en defensieven. En dat vooral daarom niet, omdat ik geloof dat dat ontstellende gebrek aan unisono te dezen aanzien in hoofdzaak te danken is aan die tot nogtoe bij de beschouwing der immigratie gevolgde biografische methode, waarvan ik mede in den aanvang sprak, en dat het bij toepassing van de door mij daarvoor in de plaats geschoven systematische althans goeddeels verdwijnen zal. Voor wie zijn aandacht in hoofdzaak aan de personen der exulanten schenkt, raken de vragen van welken aard de invloed is geweest, dien zij zullen hebben geopenbaard, zoo al niet zoek, dan toch in allen gevalle in die mate op den achtergrond, dat verwarring bij ons oordeel over het geheel bijna onmogelijk te vermijden is. Onderwerpsgewijze analyse daarentegen stelt de genoemde kwesties juist in 't middelpunt en moet dus — mits op de juiste manier toege-

¹⁾ Ik denk hierbij met name aan zijn mededeelingen over 't zedelijk gehalte der vluchtelingen; zie G. BRANDT, *a. w.*, D. 1 (Amst. 1671) blz 708, 709.

past — de immigratie er wel toe brengen zóó volledig de geheimen van haar wezen te onthullen, dat allen het er over eens raken.

Mij dus tot een thetische uiteenzetting van eigen gevoelen bepalend vat ik dan den inhoud van ons geheele onderzoek ten slotte samen in het oordeel, dat wij aan de komst der Vlamingen en Brabanders in hoofdzaak vier dingen te danken hebben gehad. N.l. cultuurverfijning; reactie tegen de, onder onze vaders zoo sterke rivalités de clocher; bevestiging van den invloed, die in ons volksleven is geoeffend door het calvinisme en bewaring van de Kerk.

Over de laatste drie dier punten behoef ik zeker wel niet veel te zeggen. Herinnert U slechts hoe de immigranten tegenover het particularisme van Holland hun steun aan de Unie verleenden. Hoe zij, als contra-remonstranten, tot de meest toegewijden hebben behoord. En hoe de libertijnsche partij, zoo dikwijls zij de vrijheid der Kerk aanviel, die vooral door hen hardnekkig zag verdedigd. Dan stemt ge het mij zonder meer volmondig toe: ja, zowel die Kerk en dat calvinisme als onze nationale eenheid hebben in hen zulke trouwe paladijnen gehad, dat zij zeker niet het minst door hen geweest zijn wat zij waren.

Wel echter is nog een enkele toelichting noodig bij het eerste, dat ik noemde.

Wat zijn die Noord-Nederlanders uit de tweede helft der 16e eeuw, waarover ik zoo veel heb moeten spreken, toch eigenlijk voor menschen geweest? Omdat een Hollander in dien tijd bijna altijd „bot” heet, heeft men wel gemeend, dat een soort lompe lummelachtigheid voor lief en leed met hen verbonden was. Terecht? Ik aarzel niet het te ontkennen. Of dat „bot” eigenlijk toch ook niet meer ter aanduiding van zekere naïveteit, van een min of meer sukkelige goedheid, heeft moeten dienen naar de bedoeling van degenen, die het gebruikten, dan om op zulken onbeschoften stompzin te wijzen, zij nu maar daargelaten ¹⁾). Maar wel vraag ik: mag men nu waarlijk

¹⁾ In Hosea 7 : 11 geeft de Statenvertaling „botte” duif ter overzetting van een woord, dat saamhangt met den stam „misleiden”, en licht in de kanteekening dan ook op deze manier toe: „domme, eenvoudige, simpele; omdat men ze verlokken, verleiden en bepraten kan”.

aan zulk een schimpende volksaardteekening, zooals de spraakmakende gemeente die altoos zoo graag gaf, zoo'n bijzonder gewicht hechten? Waren de Brabanders dan werkelijk in dien zelfden tijd zulke malloten, omdat blijkens Marnix' Bijenkorf behalve van, ook al weer een „botte Vlaminck", mede van „een malle Brabander" gesproken werd? ¹⁾ Zijn de Middelburgers werkelijk zulke stupide wezens als de qualificatie „manebusschers" schijnt aan te duiden? Trouwens we behoeven maar na te gaan wat Erasmus in deze vertelt op oogenblikken, dat geen humanistische roes zijn blik benevelt ²⁾; maar te luisteren naar wat de Franschen reeds in de 15e eeuw laten hooren:

„Peuple hollandois, fière gent maritime,
Zélandois forts, robustes et terribles ³⁾”,

en ook al nemen wij dan nog niet eens in rekening, dat die Zeeuwen ons nooit als bot worden voorgesteld, en dat de gewraakte qualificatie dus in allen gevalle nooit voor geheel Noord-Nederland zou kunnen gelden: neen, lompe lummels zijn onze vaders niet geweest.

Wat zij dan wel waren? Legt geen onbillijken maatstaf aan, en beoordeelt hen dus niet naar 20e-eeuwsche normen: ook een Shakespeare-Elizabethaansche periode in Engeland zou op de beschavingskoerlijst van tegenwoordig ver beneden pari staan. Vermijdt in Uw oordeel ook eenzijdigheid, en decalqueert daarom Uw voorstelling niet in hoofdzaak van reminiscenties aan de tafereelen van den boeren-Breugel: het kermiszwijn en de nederlandsche leeuw te identificeren komt ons toch ook met

¹⁾ PH. V. MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, *De Bijen-korf der H. Roomscher Kercke* (Amst. 1644), bldz. 128 recto; aangehaald bij E. T. KUIPER, *a. w.*, bldz. 3.

²⁾ Zie E. T. KUIPER, *a. w.*, bldz. 4 en 5; vgl. R. FRUIN, *Verspreide Geschriften*, D. III, bldz. 282.

³⁾ J. HUIZINGA, *Uit de Voorgeschiedenis van ons nationaal besef in De Gids*, Jrg. 76 (1912) D. 1, bldz. 480. De uiteenzetting daar, hoezeer die appreciatie door politieke factoren werd beïnvloed (t. a. p., bldz. 479—481), is zeker wel geschikt om ons, als het berichten omtrent een of anderen trek van eigen of anderer volkskarakter geldt, uiterst critisch te maken.

het oog op onzen eigen tijd niet in den zin? Eerlijk wegen in deze is niet gemakkelijk. Maar zooveel het kan moeten we het toch doen.

Brengt dat nu echter niet als resultaat, dat zij — hoewel dan niet bot in dien algemeen verstanen zin, toch wel wat primitief en achterlandsch in hun cultuurleven waren? Levenskrachtig, maar zonder verfijning?

Een volkomen ongevaarlijke combinatie van eigenschappen was dat nu natuurlijk niet. Vooral niet toen dat zoo aangelegde volk vervolgens — ook al leed het tot dusver geen krimp — op eens werd meegesleept in een maalstroom van ontzaglijk toenemenden materiëlen vooruitgang, toen zijn welvaart als zienderoogen steeg. Dreigen den nouveau riche niet altijd twee klippen: óf dat hij vergeet, dat hij zijn bezit productief heeft te maken en een vrek wordt, óf dat hij niet beseft, waaraan hij het dienstbaar heeft te doen zijn?

Maar, welk een geluk juist omstreeks dien zelfden tijd stroomt het hier nu in verschillende der centra van ons nationale leven vol uitgewekenen. Vol menschen m. a. w., die — zooals we bij de bespreking der zuid-nederlandsche invloeden in zake de industrie gezien hebben — behalve de textielnijverheid, bovenal de edeler ambachten, de kustnijverheid beoefenden¹⁾. En die — hoewel ze op handelsgebied waarschijnlijk meer de volgers dan de voorgangers zijn geweest — te dien aanzien toch anderzijds ook enkele mannen hebben geleverd, die voor 't oog van 't geheele vaderland ontzaglijke sommen hebben durven besteden aan wetenschappelijke zeevaartkunde en aan het op touw zetten van reizen, die eigenlijk net zooveel ontdekkings-tochten als handelsvaarten zijn geweest²⁾.

¹⁾ Zelfs op een gebied, waarop de immigranten zóó weinig invloed oefenden als op dat van den handel, schijnt die invloed nog in dezelfde richting te hebben gewerkt. Na hun komst krijgt de rotterdamsche zeevaart, die tot nogtoe uitsluitend vervoer van lastgoederen (vrachtberekening per last) of „grove waren” was geweest, gaandeweg geheel het karakter van vervoer van stukgoederen of „fijne waren”.

²⁾ Eigenaardig is, dat men in den tijd der immigratie meermalen dien ongunstigen roep, waarin men wist te staan, ging braveeren. Wat Jan van Hout zeide: „wie durft ontkennen, dat de stichting der leidsche hoogeschool „de botticheyt” die

Ja, waarlijk een geluk was dat! Want, mij dunkt, het kan onmogelijk zonder invloed zijn gebleven. Zullen die kunstnijveren, door zich een afzetgebied voor hun producten te zoeken, niet onwillekeurig den goeden smaak hier te lande hebben bevorderd? En zal het gedrag van die groot-kooplui niet eveneens bijna zeker aanstekelijk hebben gewerkt op wie in staat waren hun voorbeeld te volgen, en bij wie daartoe niet in de gelegenheid was toch althans een ongemeene verruiming van blik hebben te weeg gebracht?

En daarom, ik herhaal het, is de komst der Vlamingen en Brabanders — naast een middel ter bewerking van onze nationale eenheid, ter versterking van het calvinisme en ter verdediging van de zelfstandigheid der Kerk — ook een factor ter verfijning van onzen volksaard en ons nationale leven geworden. En daarmee dan tegelijkertijd — waar welvaart toch slechts dan aan haar bestemming beantwoordt, als zij leidt tot behartiging van ideëele cultuurgoederen — voor ons vaderland een werkelijke winst. Zooals zij, door de bevordering dier eenheid er een stevige steun voor is geweest. En in haar opkomen voor 't calvinisme en de zelfstandige zuiverheid der Kerk zelfs een bijzondere zegen. Als beschermster onzer vrijheden! Als heraute van de consequentste erkenning der voor 't ware volksgeluk onmisbare Goddelijke genade! En als een der krachtigste middelen, zoowel tegen nationale ontbinding als voor de komst van het koninkrijk van Christus!

Want: *Δεῖ αὐτὸν βασιλεύειν!*

men ons, Hollanders, 't zij in schimp, 't zij in ernst, telcken innewreef ende voor de schenen wierp, wech ghenomen ende ghebetert zij", is daarvan nog maar een zwak bewijs. Maar krachtig komt het uit als Roemer Visscher zijn volksgenooten toeroept: „Schaemt U dan van Uwe bottigheydt niet, dewijl dat ghy in de zeehandel en vaert alle andere volcken in grondige wetenschap te boven gaat" (zie het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, in voce „bot"), of de bldz. 22 aangehaalde *Quick* eindigt met de vraag:

„Amsterdamsche dochters, segt mij bescheyt,
Schaemt ghij U de Hollandsche botticheyt?"

Mag ik daarin niet een bevestiging van de door mij in den tekst ten beste gegeven opinie zien? Uittartende overmoed is toch zeker geen bewijs van naieve sukkelachtigheid.

Hoogeerzame Heeren Directeuren, gij zult het mij — hoop ik — niet euvel duiden, als ik zeg dat de aanvaarding Uwer benoeming mij niet gemakkelijk is gevallen. Aan gebrek aan besef van de onderscheiding, die mij daarin is te beurt gevallen, moet ge dat niet toeschrijven. En evenmin is het te wijten geweest aan het feit, dat de mij in uitzicht gestelde gelegenheid om mij geheel aan de studie te kunnen wijden, niet dadelijk groote aantrekkelijkheid voor mij zou hebben gehad. Maar als iemand negen jaar de eer gehad heeft de Kerk te dienen, heeft hij — hoe lief zijn historische onderzoekingen hem ook zijn en hoezeer zijn ervaring hem ook heeft geleerd, dat geregelde, systematische studie in de pastorie op den duur steeds bezwaarlijker wordt — toch te goed gezien, dat er naast de wetenschap ook andere belangen zijn, waard om er zijn beste krachten aan te geven, dan dat hij zoo maar, zonder strijd, tot een beslissing zou kunnen komen. Ligt dan echter in het feit, dat ik, niettegenstaande dat alles, eindelijk toch besloot de mij aangeboden taak op mij te nemen, niet het beste bewijs van het hooge gewicht, dat ik aan haar hecht en de groote verantwoordelijkheid die ik er mij door voel opgelegd? Stelt er mij daarom van vrij U dat bovendien nog eens met veel woorden te gaan betuigen.

Hoogachtbare Heeren Curatoren, het psychisch conflict, waarvan ik tegenover heeren directeuren sprak, werd uiteraard nog verscherpt, doordat het ambt, waarmee ik tot nog toe bekleed was, het zeer bijzondere van dienaar des Woords is geweest. Maar aan den anderen kant was er toch ook een factor, die 't nemen van een besluit vergemakkelijkte. Ik heb altijd sterk gevoeld dat onze Gereformeerde levens- en wereldbeschouwing onherroepelijk tot krachteloosheid zou zijn gedoemd, zoodra zij zich alleen met het stichtelijke en praktische zou gaan bezighouden. Dat het bezit van een wetenschappelijken onderbouw *conditio sine qua non* voor haar invloed in

de wereld is. Hoe kon het dan anders of de gedachte geroepen te worden — naar de mate mijner krachten — aan den arbeid daartoe mee te gaan werken, moest van meetaf zeer bijzonder tot mij spreken en bij het nemen mijner decisie er krachtig toe bijdragen te maken dat ze viel zooals gevallen is.

Maar brengt nu de aard van dien factor niet mee, dat hij eerst goed tot zijn recht komen zal, nu ik mijn taak heb aangevaard? Volkomen bevrediging zal mij mijn werk in allen gevalle eerst dan schenken, wanneer het mij gelukken mag om niet slechts voor en na een aantal leerlingen te doen beantwoorden aan de eischen van Hooger-Onderwijs-wet en practijk, maar om voor en met hen toch tenminste een paar stappen nader te komen aan het ideaal van een wetenschappelijke Gereformeerde geschied-studie.

Is dat nu echter ook niet juist het doel, dat gij U stelt bij Uwe cura over onze hoogeschool? En daarom, ik behoef U aangaande de wijze, waarop ik mijn taak hoop te vervullen, wel geen uitdrukkelijke beloften te doen. Mijn innigste wenschen dringen mij er toe alles in het werk te stellen om te maken, dat gij U dit uur tenminste nooit al te zeer zult behoeven te berouwen.

Als ik zoo spreek, mijn geliefde Vader, behoef ik tusschen U en de andere heeren curatoren zeker wel geen onderscheid te maken. Was het op een danken voor het in mij gestelde vertrouwen aangegaan, dan ware dat natuurlijk wel een vereischte geweest. Want, ofschoon ge anders gaarne mee over de belangen onzer academie waakt, hebt ge U ten aanzien van mijn benoeming uiteraard van het oefenen van elken invloed onthouden. Wat U waarlijk ook niet moeilijk moet gevallen zijn. Nog altijd immers bevat mijn briefregister een schrijven van U, waarin gij uitspreekt, dat opvolging mijner benoeming — in verband met de hooge beteekenis, die ge aan het ambt van dienaar des Woords toekent — naar Uwe schatting eigenlijk net zooveel af- als aan te raden was. Nu ik echter met een belofte kom, mag ik U bij de andere heeren wel insluiten. Want als ge mijn besluit in deze tenslotte toch kunt billijken,

dan is dat juist daaraan het meest te danken dat ge erkent, dat — mits God mij zijn zegen geve, waarom ik bid — mijn nieuwe werkkring, niet minder dan mijn arbeid in dienst der Kerk, ten goede zal kunnen komen aan de zaak, waaraan gij Uw liefde, waaraan gij Uw leven hebt gewijd. Waarom ik er dan ook zoo van harte dankbaar voor ben, dat ik op het oogeblik, dat ik een verklaring als de daarstraks gedane werkelijk met eerlijken ernst kon afleggen, ook U hier tegenwoordig mag zien.

Hooggeleerde Heeren Professoren, gij zult begrijpen, dat ik er tegen op zie Uw collega te worden; ik, die in kennis en over 't algemeen ook in jaren niet weinig Uw mindere ben. Toch heb ik er goeden moed op, dat het mee zal vallen. Niet omdat ik mij zoo handig onder U zal weten te bewegen. Maar wijl ik ook vroeger reeds van meerderen Uwer bewijzen van vriendschappelijke gevoelens heb ontvangen. En dan: gij zult tact hebben om met den nieuweling om te gaan. Want zulke tact blijkt in Uw midden een vanzelsheid te zijn. Toen ik Uw Rector verzocht een datum vast te stellen, waarop deze plechtigheid plaats zou hebben, koos hij immers juist een voor mij zeer bijzonderen dag daartoe? Plaatste hij mijn inauguratie niet precies tusschen den 18en December en een Vrijdag, terwijl ik tien jaar geleden op Vrijdag 18 December in deze zelfde zaal in dezen zelfden kathedr stond, om mij te verweren tegen ieder, die mij de eer wilde aandoen van het bekende duel in termen, die bondig en op het eerste hooren begrijpelijk zijn?

Er is sedert dat jaar 1908 veel in Uw kring veranderd. Meer dan een, aan wien ik altoos met een *ave pia anima* hoop te blijven denken, die eruit wordt gemist! Moge ik echter de ervaring opdoen dat de bereidwilligheid, waarmee gij mij toen — bij monde van mijn oud-promotor Kuyper — het *dignus* es intrare ten opzichte van den doctorenstand hebt toegeroepen, nu ik U om een herhaling daarvan kom vragen bij mijn intrede in het professoraat, zich niet gewijzigd heeft.

Inzonderheid beveel ik mij daarbij U aan, hooggeleerden in de Litterarische Faculteit. Ik ben genoeg chauvinist om te mee-

nen, dat mijn meer kerkhistorische dan algemeen-historische vorming, met het oog op de studie van de mij ter behandeling toevertrouwde Middeleeuwen en Reformatie-jaren, telkens van veel belang zal blijken te zijn. Maar anderzijds ben ik ook te nuchter om niet te zien, dat ik — wat technisch-historische uitrusting betreft; in zake allerlei hulpwetenschappen bijv. — nog al eens op een leemte bij mij zelf zal stuiten. Zoo zal ik, voorloopig althans, waarschijnlijk vaak Uw voorlichting behoeven. Moge dan het geduld, waarmee gij telkens weer tot een antwoord bereid zijt, even groot wezen als de dankbaarheid, waarmee ik dat hoop te ontvangen.

Mijne Heeren Studenten, leerlingen in den strikten zin des woords zal ik voorloopig mogelijk nog slechts in gering aantal hebben. Alle begin is moeilijk. Maar is dat bezwaar — ook al zou ik uiteraard niets liever zien, dan dat het zeer spoedig tot het verleden behoorde — zoo heel groot? Ik voor mij geloof van niet. Omdat m. i. studie van de geschiedenis, anders dan die van plantenziekten of ijzerbetonbouw, belang heeft voor ieder, wien het geestelijk bezit der menschheid ter harte gaat. Op grond van Goethe's Spruch: „Das Beste was wir von der Geschichte haben, ist der Enthusiasmus, den sie erregt"! Maar meer nog — want wetenschappelijke geschiedbeoefening doet dat, door haar critisch karakter, toch maar tot op zekere hoogte! — wijl zij ons inzicht, bezonnenheid en ootmoed geeft. Inzicht, omdat zij ons eenig begrip tracht bij te brengen van de manier, waarop het heden gegroeid is tot wat het werd. Bezonnenheid, daar zij ons toont hoe op allerlei gebied menige vondst, die als nieuw en verlossend voor ons individueel of gemeenschapsleven door ons wordt gevoeld of door anderen aan den man gebracht, in waarheid toch niet anders is dan een wat opgepoetste antiquiteit, en niet zoo zelden zelfs reeds voldoende bewezen heeft verwarring in plaats van vooruitgang te brengen. En ootmoed omdat zij ons tot de overtuiging brengt hoe ontstellend klein dan toch de plaats is, die wij in den gang der zaken innemen.

Zoo hoop ik dus — behalve met de Neerlandici — ook nog

P 810909774

wel met anderen Uwer in aanraking te komen. En hoe die aanraking dan zal wezen? Van beloften dienaangaande onthoud ik mij maar liefst. Maar des te nadrukkelijker stel ik dan ook een verzoek. Treedt mij met vertrouwen tegemoet en stelt mij zoo in staat de idealen, die ik in dit opzicht heb, in practijk te brengen.

Dat — behalve mijn vader, dien ik reeds noemde — ook gij, mijn andere verwanten en verschillende vrienden, hier aanwezig hebt willen zijn, laat bij mij een bijzonder aangename herinnering aan deze plechtigheid achter. Ik heb gezegd

